

ILIRIK U MARCELINOVOJ KRONICI

Kronika komesa Marcelina kao izvor za društvenu i gospodarsku povijest te ekohistoriju kasnoantičkog Ilirika

ILLYRICUM IN MARCELINE'S CHRONICLE

Chronicle of comes Marcellinus, as a source for social and economic history, as well as ecohistory of late antique Illyricum

Hrvoje Gračanin

Odsjek za povijest
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
Ivana Lučića 3
HR-10000 Zagreb
Republika Hrvatska

Primljeno: 3. 2. 2004.

Prihvaćeno: 23. 7. 2004.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

UDK/UDC 94(398)(093)

94(36)(093)

930-05 Marcellinus

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

Sažetak

Autor analizira vijesti iz "Kronike" šestostoljetnoga kroničara komesa Marcelina koje se odnose na društvene i gospodarske prilike na širem prostoru Iliričke prefektura u kasnoantičkom razdoblju. Kroničarevi podaci osvjetljavaju različite aspekte života u iliričkim i susjednim pokrajinama s posebnim obzirom na barbarske provale, od Huna preko Ostrogota i Bugara do Slavena, te na prirodne katastrofe koje su i te kako mogle pogoršati postojeću krizu. Pozornost je posvećena i ulozi vojske te vjerskim prilikama u Iliriku.

Ključne riječi: Komes Marcellin, Ilirička prefektura, Tračka dijeceza, Huni, Ostrogoti, Bugari, Slaveni, prirodne katastrofe, depopulacija, ilirička vojska, iliričko pravovjerje

Key words: Comes Marcellinus, prefecture of Illyricum, diocese of Thracia, Huns, Ostrogoths, Bulgars, Slavs, natural disasters, depopulation, Illyrian military, Illyrian orthodoxy

Uvod

Još otkako su za cara Marka Aurelija Antonina (161. - 180.) germanska plemena provalila u Panoniju, Rimsko se Carstvo branilo u podunavskim pokrajinama. Kriza se ponovila u III. stoljeću kad je došlo do potpunoga sloma limesa na Dunavu. Nakon desetljeća teških borbi protiv raznih barbarskih naroda koji su probili dunavsku granicu Carstvo je uglavnom uspjelo sačuvati pozicije. Sporadične borbe nastavile su se tijekom 4. stoljeća. Preokret je nastupio s razdobljem koje se u historiografiji uvriježilo nazivati velikom seobom naroda, iako se zapravo radilo o završnoj fazi dugotrajnih pokreta različitih plemena sa sjevera prema jugu i s istoka prema zapadu. Najžešći su pritisak najprije osjetile podunavske oblasti i činilo se da se ondje rješava sudbina Carstva (376. - 382.). Neposredna je opasnost uskoro bila privremeno stišana, ali je rimsko Podunavlje ostalo kriznim žarištem i čekala su ga stoljeća iskušenja.

Najveći dio tog prostora obuhvaćala je od početka 4. stoljeća prostrana oblast poznata pod nazivom Ilirik. *Kronika* komesa Marcelina,¹ koja kronološki pokriva razdoblje od 379. do 534. godine, pruža niz korisnih podataka koji mogu dodatno rasvijetliti situaciju u Podunavlju u tom burnom vremenu.

1. Komes Marcelin i njegovo djelo

Marcelin spada u skupinu neznatnijih spisatelja iz antike i stoga je malo toga poznato o njemu. Osim same *Kronike*, jedini izvor podataka o Marcelinu i njegovu djelu bilješke su kroničareva suvremenika, šestostoljetnog učenjaka i nekadašnjeg tajnika ostrogotskih kraljeva Italije Flavija Magna Aurelija Kasiodora Senatora, koji ga u priručniku pod nazivom *Institutiones divinarum et saecularium litterarum* spominje dva puta, i to u poglavljima "O kršćanskim povjesnicima" (*de historicis christianis*) i o "Svjetopiscima koje moraju čitati redovnici" (*cosmographos legendos a monachis*).²

Nije poznato ni vrijeme ni mjesto Marcelinova rođenja. Najplauzibilnijom se čini hipoteza da je bio približni istodobnik cara Justinijana I., što bi značilo da se rodio oko 480. godine.³ Kasiodor izričito kaže da je bio "Iliričanin",⁴ odnosno podrijetlom s prostora Iliričke prefekture, a Marcelin potvrđuje da mu je Ilirik bio domovina svojim posebnim zanimanjem za tamošnje događaje i ljude. O njegovoj obitelji također se ništa ne zna. Svakako je bez uporišta umovanje da je bio u rodu s glasovitim vojskovođom Marcelinom iz Dalmacije,⁵ jer kroničar niti daje naznake srodstva (a to je stvar koju zacijelo ne bi propustio spomenuti) niti pokazuje posebno zanimanje za njega (s.a. 468) ili njegova nasljednika u časti i nećaka Julija Nepota (s.a. 474.2, 475.2, 480.2).

Unatoč, po svemu sudeći, nepovlaštenoj mladosti pokrajinca s prostora koji su bili pod neprestanom prijetnjom barbarskih upada (kako svjedoči i sama *Kronika*), Marcelin je stekao solidno obrazovanje. Izričaj mu pokazuje brojne karakteristike kasnoantičke latinštine, kao i jasan utjecaj grčkoga.⁶ Njegovo poznavanje grčkog jezika dodatno potvrđuje činjenica što je u sastavljanju *Kronike* rabio grčke izvore. Sama dvojezičnost nije bilo ništa neuobičajeno za lingvističko pograničje između Ilirika i Trakije, odakle je potjecao.

Nemoguće je točno i nedvojbeno utvrditi koje je profesionalne dužnosti obavljao Marcelin prije nego što je postao Justinijanov kancelarij, o čemu svjedoči Kasiodor.⁷ Možda je bio vojni službenik te sudjelovao u vojnim pohodima s kraja 5. i početka 6. stoljeća, poput neuspješne vojne protiv Bugara (s.a. 499.1) ili rata protiv Perzijanaca (s.a. 502.2, 503, 504), jer se čini da je imao snažne veze u vojsci.⁸ Iako je to manje vjerojatno, mogao je biti i činovnik u nekoj od

¹ Koristim izdanje *Kronike* koje je priredio Theodor Mommsen (*Marcellini comiti chronicon*, MGH AA XI, Berlin 1894.).

² *Casiod. Inst.* 1.17.1-2, 1.25.1 (ed. R. A. B. Mynors, Oxford 1937.).

³ Usp. Croke 2001., 20. Justinijan se rodio oko 482. (PLRE II, *Iustinianus* 7, 645).

⁴ *Marcellinus Illyricianus*, "Iliričanin Marcelin" (*Casiod. Inst.* 1.17.2).

⁵ Holder-Egger 1877., 49-50.

⁶ Usp. Mommsen 1894., 57-59.

⁷ (...) *qui adhuc patricii Iustiniani fertur egisse cancellos*, "koji je još, kažu, vodio ured patricija Justinijana" (*Casiod. Inst.* 1.17.2).

⁸ Croke 2001., 20-21, 23, 24.

Slika 1: Karta
Zapadnog Ilirika

civilnih službi, primjerice u uredu prefekta pretorija Istoka čije je sjedište bilo u Carigradu.⁹ S nešto više sigurnosti može se pretpostaviti da je u istočnorimsku carsku prijestolnicu došao na prijelazu stoljeća, dakle oko 500. godine, jer otada događaji koje opisuje u *Kronici* upućuju na autorovo osobno iskustvo ili izravan dodir s očevicima.¹⁰

I prije nego što ga je Justinijan uzeo u službu, Marcelin je najveći dio vremena proveo u Carigradu jer o mjesnim događajima izvješćuje mnogo redovitije.¹¹ Ipak, kao što je već naznačeno, moguće je da je 503. i 504. bio sudionik pohoda protiv Perzijanaca, pogotovo ako je to razlog što pod tim godinama izvješćuje samo o tom ratu (s.a. 503, 504). Možda je u tom razdoblju obavio i putovanje po Svetoj Zemlji koje spominje Kasiodor,¹² s kojeg je zapažanja iskoristio u spisateljskome radu.¹³ Moguće je i da je 505. godine bio uključen u nesretni pohod Sabinijana mlađeg, što je pod tom godinom također jedina vijest (s.a. 505).

Presudni trenutak u Marcelinovoj karijeri i životu nastupio je njegovim ulaskom u krug Justinijanovih suradnika. Kasiodor priča da je Marcelin bio Justinijanov kancelarij dok je on bio patricij.¹⁴ Pravo na kancelarija Justinijan je stekao kao dvorski vojni zapovjednik (*magister militum praesentalis*), što znači da je *terminus ante quem* za početak Marcelinova službovanja kod budućega cara 520. godina. Tomu ne proturječi ni Kasiodor, iako Marcelinovu službu

⁹ Demandt 1989., 246.

¹⁰ Croke 2001., 22.

¹¹ Usp. a 506, 507.1-2, 509.1-2, 510.1, 511, 512.2-7, 514.1, 515.2-4, 515.6, 516.3, 519.3, 520.

¹² (...) itineris sui tramitem laudabiliter percurrit, "hvaljevrijedno je prešao stazu svoga putovanja" (Casiod. Inst. 1.17.1).

¹³ Croke 2001., 24.

¹⁴ Casiod. Inst. 1.17.2.

kronološki veže uz Justinijanov patricijat. Tako se razdoblje kroničareva rada u Justinijanovu uredu, zajedno s izvjesnim Marcijanom,¹⁵ može smjestiti u godine od 520. do 527., to jest do Justinijanova dolaska na prijestolje kad mu kancelarij više nije bio potreban.

Marcelinu je kao kancelariju bila povjerena briga o tekućim uredovnim poslovima poput organizacije službenih prijama i nadzora nad predavanjem podnesaka. Kako je kancelarij bio činovnik čije je imenovanje u cijelosti počivalo na diskrecijskome pravu njegova nadređenog, može ga se smatrati pouzdanikom koji je bio upućen u povjerljive poslove svoga poslodavca i kojemu su prema potrebi bile zadavane i druge dužnosti. Tako je Marcelin možda imao udjela u vojnoadministrativnim poslovima.¹⁶ Širenjem zadaća i ovlasti došlo je do uzdizanja statusa kancelarija te su u 6. stoljeću to ljudi senatorskog dostojanstva, *comites* i katkada *virī clarissimi*, kao što pokazuje primjer samog Marcelina (*Praefatio*).¹⁷

Marcelin je 527. godine prestao biti kancelarij. To uostalom potvrđuje Kasiodor koji Marcelinovo službovanje izričito smješta u vrijeme Justinijanova patricijata. Nije poznato čime se Marcelin bavio od 527. do 534. kad je objavio nastavak *Kronike*. Možda je tada napisao ostala djela koja spominje Kasiodor.¹⁸ Svakako je moguće da je carevom voljom zaslužni bivši kancelarij zauzeo mjesto u carigradskome senatu kao novi *vir clarissimus*, iako dodjeljivanje senatorske časti nije u to doba bilo nužno povezano s pravim senatorskim članstvom.¹⁹

Nakon okončanja službe i nakon što je postao pripadnikom senatorskog staleža (*ordo senatorius*) Marcelin se u uvjetima nesumnjivo poboljšana imovinskog stanja mogao u cijelosti posvetiti učenoj dokolici. Privrženost, zahvalnost i štovanje prema negdašnjemu poslodavcu, što također Kasiodor potvrđuje,²⁰ iskazao je Marcelin time što je nastavak *Kronike* posvetio prije svega caru koji je u njoj središnja ličnost.

Ne zna se što se događalo s Marcelinom nakon 534. godine. Postoje pretpostavke da je nakon napuštanja službe kod Justinijana postao redovnik kao što je znao biti slučaj s bivšim službenicima,²¹ no najvjerojatnije nije bilo tako s obzirom na to da za to nema pravih dokaza.²² Bila je izražena i mogućnost da je izvjesni kvestor Marcelin kojega je car Justinijan, zajedno s nizom drugih dužnosnika, uputio u siječnju 552. papi Vigiliju u Halkedon istovjetan kroničaru,²³ ali je malo vjerojatno da bi bivši Justinijanov kancelarij iznova stupio na pozornicu zbivanja nakon četvrt stoljeća neaktivnosti, u poodmakloj dobi i na takvoj dužnosti koja nije imala veze s njegovom dotadašnjom karijerom (kvestori su bili pravni

¹⁵ Usp. PLRE II, Marcianus 16, 716-717. Marcijan je bio tribunus et notarius.

¹⁶ Tako i Croke 2001., 25.

¹⁷ O kancelarijima usp. Seeck 1899., 1456-1459.

¹⁸ Croke 2001., 30.

¹⁹ Demandt 1989., 281-282.

²⁰ (...) *meliore conditione devotus* (...) *ut qui* [sc. Marcellinus] *ante fuit in obsequio suscepto gratus, postea ipsius* [sc. Iustiniani] *imperio copiose amantissimus appareret*, "odan na još boljem položaju (...) tako da bi se onaj koji je prije bio drag u prihvaćenoj poslušnosti poslije pokazao obilato najvoljeniji pod vladavinom istoga." (Casiód. Inst. 1.17.2).

²¹ Mommsen 1894., 42, Bury 1958b, 39, bilj. 2, O'Donnell 1982., 225.

²² Usp. Croke 2001., 31.

²³ Hodgkin 1885., 675.

²⁴ Croke 2001., 30-31.

stručnjaci). Osim toga, Kasiodor bi zasigurno zabilježio novu Marcelinovu službu.²⁴ Nije poznato ni dokad je Marcelin živio. Mogao je umrijeti još u istom desetljeću jer je dopunio *Kroniku*, no moguće je da je bio živ početkom 50-ih godina 6. stoljeća kad je Kasiodor boravio u Carigradu.²⁵

Podatke o Marcelinovu spisateljstvu zahvaljujemo u prvome redu Kasiodoru koji ga navodi kao autora jedne kršćanske kronike i, čini se, još dva spisa - "O značajkama razdobljâ i položajima mjestâ" i "O gradu Konstantinopolu i gradu Jeruzalemu".²⁶ Nažalost, osim *Kronike*, ostala su Marcelinova djela izgubljena. Prvu inačicu *Kronike* Marcelin je dovršio 518., nadovezujući se na kroničarske zasade Euzebija Cezarejskog i Jeronima Stridonjanina te kronološki ih nastavljajući,²⁷ iako ne i opsegom. Pritom je posebno pratio događaje u istočnome dijelu Carstva, što je sâm u Predgovoru istaknuo kao temeljnu nakanu.²⁸ Jednako tako kao što mu je smrt cara Anastazija I. (491. - 518.) poslužila kao prikladan kraj za prvu inačicu *Kronike*, proslava carske pobjede nad Vandalima u Africi u proljeće 534. bila je Marcelinu glavni povod za njezinu dopunu koja je vrlo vjerojatno bila dovršena u to vrijeme. Marcelinovi tematski interesi raznoliki su kako je to i svojstveno kroničarskome spisateljstvu. No, glavno je obilježje *Kronike* Marcelinovo bavljenje događajima u rodnome mu Iliriku i u istočnorimskoj carskoj prijestolnici. Kroničar izvješćuje o provalama barbarskih naroda u Carstvo, ponajviše u Ilirik, te o sukobima s njima, osobito s Hunima, Ostrogotima, Bugarima i Slavenima, donosi vijesti o ratovima na Istoku, protiv Perzijanaca i Izaurijaca, pruža podatke o javnome društvenom, političkom i vjerskom životu Carigrada, o prirodnim nepogodama i prirodnim pojavama, zanimaju ga crkvena pitanja, biskupi, koncili i teološke rasprave, crkveni pisci i vjerski sukobi, a bilježi i brojne visoke državne dužnosnike i vojne zapovjednike, pretežno iz istočnoga dijela Carstva, iz Iliričke prefekture i Tračke dijeceze te samoga Carigrada i Istočne prefekture.

Djelo "O značajkama razdobljâ i položajima mjestâ" nije sačuvano, a ne postoji ni naznaka da je bilo korišteno u razdoblju nakon Marcelina i Kasiodora. Prema samom naslovu može se zaključiti da je bilo posvećeno dvjema različitim temama. Budući da se govori o ukupno četiri knjige, zacijelo su svaku temu pokrivala dvije knjige. Dio koji se bavio "značajkama razdobljâ" (*qualitates temporum*) obuhvaćao je možda raspravu o kršćanskoj kronologiji i činio svojevrsan kronografski priručnik. Druge dvije knjige koje su razmatrale "položaje mjestâ" (*positiones locorum*) vjerojatno su također imale priručničku svrhu i bavile se kršćanskom topografijom, kao i biblijskom i crkvenom onomastikom. Čini se da im je glavna značajka bila precizno određivanje položaja pojedinih lokaliteta i davanje podataka o zemljopisnom okružju.²⁹

²⁵ Usp. O'Donnell 1982., 225.

²⁶ *Casiod. Inst.* 1.17.2, 1.17.1, 1.25.1.

²⁷ O tome svjedoči uvod u *Kroniku* (*Praefatio*) i Kasiodor (*Casiod. Inst.* 1.17.2).

²⁸ *Oriente tantum secutus imperium*, "slijedeći jedino Istočno Carstvo" (*Praefatio*).

²⁹ O tome spisu usp. Croke 2001., 36.

Ni četiri knjige o gradovima Carigradu i Jeruzalemu nisu sačuvane niti nam je poznato da ih je koristio neki kasniji spisatelj. Kasiodor ih je prema sadržaju uvrstio pod kozmografske spise,³⁰ a čini se da su svakome gradu bile posvećene dvije knjige. Ako je suditi prema sličnim sačuvanim djelima, poput *“Poznavanje grada Konstantinopola”* (*Notitia urbis Constantinopolitanae*) koje datira iz doba Teodozija II. (408. - 450.),³¹ Marcelin je mogao posegnuti za opisivanjem svake pojedine od ukupno četrnaest gradskih četvrti s podacima o njihovoj opsegu, uličnoj mreži, kao i javnim i privatnim građevinama, iako je on možda bio podrobniji i usredotočeniji na sakralne objekte i vjersko-ceremonijalnu funkciju određenih dijelova grada. Ili je njegov prikaz Carigrada mogao više nalikovati na radove tzv. patriografa s njihovim opisima prijestolničkih spomenika i građevina kao svojevrsnim vodičima gradskih znamenitosti, poput djela Hezihija iz Mileta zvanog Ilustrij koje je došlo do nas pod naslovom *“Konstantinopolski zavičaj”* (Κωνσταντινούπολις).³²

Sadržaj i značajke dvije knjige o Jeruzalemu mogu se s mnogo većom lakoćom izvesti iz nemalog broja sačuvanih kasnoantičkih i ranosrednjovjekovnih opisa toga grada i drugih svetih mjesta. Znatan porast hodočašća u 4. i 5. stoljeću na najvažnija spomen-mjesta kršćanske prošlosti, osobito u Svetoj Zemlji,³³ uvjetovao je pojavu tematskih priručnika s opisom područja i mjesnih svetišta uz pridodanu kartu, tzv. *itineraria*.³⁴ U tom svjetlu treba promatrati i dvije Marcelinove knjige o Jeruzalemu u koje je kroničar zacijelo utkao i neposredna zapažanja s vlastita putovanja (vrlo vjerojatno se radilo o hodočašću), iako se nesumnjivo poslužio i postojećim zapisima. Hodočasnicima su imale koristiti i knjige o Carigradu jer je istočna rimska carska prijestolnica postala nezaobilaznom hodočasničkom postajom.

2. Ilirik u Marcelinovo doba

Prostor Ilirika mijenjao je opseg tijekom povijesti Rimskoga Carstva. U ranom Carstvu pojam Ilirik označavao je područje pokrajina Dalmacije i jedne, a zatim dvije Panonije (od početka 2. stoljeća). U vrijeme cara Dioklecijana (284. - 305.) Dalmacija, od koje je odvojen krajnji istočni i jugoistočni dio prozvan Prevalitana i pripojen Dačkoj dijecezi, sada već četiri Panonije (Prva i Druga Panonija, Savska Panonija ili Panonija Savija, Valerija) i dvije noričke pokrajine (Priobalni Norik, Unutrašnji Norik) bile su okupljene u Iliričku ili Panonsku dijecezu koja se kasnije nazivala Zapadni Ilirik. Konstantin I. (306. - 337.) povezoao je dijeceze u veće upravne jedinice, prefektore. Ilirička dijeceza pripala je središnjoj prefekturi ili Prefekturi Italije, Ilirika i Afrike. Ta je prefektura zatim podijeljena na Italsku prefekturu kojoj je pripala

³⁰ *Casiod. Inst.* 1.25.1.

³¹ Ed. O. Seeck (*Notitia Dignitatum*, Berlin 1876., 227-243).

³² Usp. Croke 2001., 38-39. PLRE II, *Hesychius 'Illustrius'* 14, 555. Ed. Th. Preger (*Scriptores originum Constantinopolitanorum I*, Teubner: Leipzig 1901.).

³³ O tome usp. sažeto Baus 1995., 313-316.

³⁴ O *itineraria* usp. sažeto Heit 2000., 772-775.

³⁵ Glavni izvori za upravnu podjelu kasnoga Rimskog Carstva su *Notitia Dignitatum* (ed. O. Seeck, Berlin 1876.) i *Laterculus Veronensis* (ibidem, 247-253). Usp. i Kuntić-Makvić 1997., 81-82 i bilj. 28, 2003., 19-21.

Ilirička dijeceza i na manju Iliričku prefekturu (Istočni Ilirik) kojoj su bile dodijeljene Dačka i Makedonska dijeceza.³⁵

U Marcelinovo je vrijeme Ilirička prefektura (*praefectura praetorio per Illyricum*) obuhvaćala sedam pokrajina dijeceze Makedonije (Tesaliju, Ahaju, Kretu, Prvu Makedoniju, Drugu Makedoniju, Stari Epir, Novi Epir) i pet pokrajina dijeceze Dakije (Priobalnu Dakiju, Unutrašnju Dakiju, Prvu Meziju, Dardaniju, Prevalitanu). Središte prefekture se još od otprilike sredine petoga stoljeća nalazilo u Tesaloniki.³⁶

Na istoku je Ilirička prefektura graničila s Tračkom dijecezom koja je bila dio Istočne prefekture (*praefectura praetorio per Orientem*) sa središtem u Carigradu i sastojala se od šest pokrajina (Skitija, Druga Mezija, Hemimont, Europa, Rodopa). Sa zapada je Iliričku prefekturu zatvarala Ilirička dijeceza u sklopu Italske prefekture (*praefectura praetorio per Italiam*) sa sedam pokrajina (Prva Panonija, Druga Panonija, Panonija Savija, Valerija, Dalmacija, Priobalni Norik, Unutrašnji Norik).

Rimski Ilirik nikad nije bio čvrsto i precizno određeno područje,³⁷ a njegov prostor doista je bio golem, prostirući se od trokuta današnje Austrije, Mađarske i Slovenije do Egejskoga mora i naslanjajući se na Tračku dijecezu koja je obuhvaćala donji Dunav i zapadno Pricnomorje. Cijeli je predio slika zemljopisne različitosti, od rubnog alpskog područja na zapadu preko plodnih ravnica srednjeg Dunava i njegovih pritoka Save i Drave na koje se nadovezuju brdoviti i šumoviti krajevi združenih planinskih lanaca Dinarida, Stare planine i Rodopa, ispresijecani dolinama rijeka Morave (Marg), Vardara (Aksij) i Strume (Strimon), sve do stare Helade na jugu.³⁸ U jezičnome smislu granica između grčkog i latinskog svijeta tekla je otprilike od Apolonije u Novom Epiru preko Skoplja (Skupi) i Sofije (Serdika) do Odesa u Drugoj Meziji.³⁹ Cijeli je taj prostor bio i od iznimne strateške važnosti kao najbrža kopnena poveznica između Istoka i Zapada te kao glavno izvorište novih vojnika, što objašnjava činjenicu zašto je neprestano bio žarišna točka borbe za opstanak Carstva.

Pojam Ilirika se od Teodozija I. (379. - 395.) do Justinijana I. (527. - 565.) rabio kako za dijecezu, tako i za prefekturu. Iz *Kronike* je vidljivo da Marcelin pod njime misli na Iliričku prefekturu, a pritom je jasno razlikovao Ilirik od Trakije (a. 422.2). Takva se uporaba slaže sa službenom uporabom u javnim ispravama.⁴⁰ Marcelin spominje Ilirik kao područje prefekture osam puta (*Illyricum, oppida Illyrici*, a. 441.3; *Illyricum*, a. 442.2; *in Illyricum*, a. 481.1; *Illyrici sacerdotes*, a. 516.3; *partem Illyrici, praefecto Illyrici*, a. 517; *Illyricum*, a. 530), a šest puta navodi pridjev "ilirički" u istom značenju (*Illyricianae utriusque militiae ductor*, 479.1; *Illyricianae ductor militiae, Illyriciana virtus militum*, 499.1; *Ilyrii milites*, a. 500.2; *Illyriciani*

³⁶ Bilo je premješteno iz Sirmija zbog opasne blizine granice koju su tada ugrožavali Huni (usp. Mirković 1971., 43, 48, Bratož 1986., 375, bilj. 69).

³⁷ U najvećem opsegu obuhvaćao je ilirički naziv prostor Iliričke dijeceze i Iliričke prefekture koje su zajedno potpadale pod jedinstveni ilirički portorij rimskog carinskog sustava.

³⁸ Geografski pregled većega dijela ovoga prostora može se naći u Obolensky 2000., 5-41. Ilirička prefektura i Tračka dijeceza obuhvaćale su u Marcelinovo vrijeme sve istočne rimske posjede na Balkanskome poluotoku (usp. Grafenauer 1964., 245).

³⁹ Usp. Grafenauer 1964., 285 (karta i tumač). Također i Kuntić-Makvić 1997., 82, bilj. 29.

⁴⁰ Usp. Croke 2001, 49.

catholici milites, a. 516.1; *Illyricianae utriusque militiae ductor*, a. 530). Bilježi i pojedinačne pokrajine Iliričke prefekture: Priobalnu Dakiju (*ripensis Dacia*, a. 447.5; *Ripensis Daciae pars*, a. 483), Prvu i Drugu Makedoniju (*utraque Macedonia*, a. 482.2; *duae Macedoniae*, a. 517), Tesaliju (*Thessalia*, a. 482.2, 517), Stari Epir (*vetus Epirus*; a. 517) i Dardaniju (*provincia Dardania*; a. 518.1). Dva puta spominje Grčku kao zemljopisni pojam (a. 395.4, 479.2), a jednom i panonske pokrajine Iliričke dijeceze (*Pannoniae*; a. 427.1). Osim pokrajina, Marcelin poimence navodi više gradova i utvrda s prostora Iliričke prefekture i Iliričke dijeceze: Horej na Margu (a. 505), Larisu (a. 482.2), Lihnid (a. 516.3), Najs (a. 441.3, 516.3), Naton (*castellum*; a. 505), Nikopol (a. 516.3), Pautaliju (a. 516.3), Salonu (a. 480.2), Sarnunt (*castellum*; a. 518.1), Serdiku (a. 516.3, 519.2), Singidun (a. 441.3), Sirmij (a. 379.1), Skupi (a. 518.1), Stridon (*oppidum*; a. 392.2) i Tesaloniku (a. 437). Ujedno je izdvojio manju oblast u dardanskoj pokrajini - Gavizu (*regio*; a. 518.1), a bilježi i rijeku Ut (Vit) u Priobalnoj Dakiji (a. 447.5) i rijeku Marg (a. 505). Važno je zapaziti da za upravna područja Zapadnog Ilirika u *Kronici* nema ekvivalenata, nego se navode samo direktni lokaliteti, odnosno važni gradovi (Sirmij, Salona, Stridon⁴¹) i jednom pokrajine bez poimenične specifikacije (Panonije).

Marcelinovo zanimanje za Tračku dijecezu proizlazi iz činjenice da je zajedno s Iliričkom prefekturom bila jedinstveni vojnoobrambeni prostor, iako pod dvojicom vojnih zapovjednika, magistrom *militum per Illyricum* sa stožerom u Najsu i magistrom *militum per Thracias* (od doba Teodozija II.) sa stožerom u Marcijanopolu, te što je toj dijecezi pripadala pokrajina Europa u kojoj se nalazila istočna rimska prijestolnica. Radi potpunosti prikaza nužno je da ih i mi razmatramo kao cjelinu. Trakija se kao područje dijeceze navodi deset puta (*Thracia*, a. 386.1, 422.3, 441.2, 442.2, 452.2, 493.2, 499.1, 502.1, a. 530; *magister militum per Thracias*, a. 515.2), a spomenute su i pojedinačne pokrajine: Europa (*Europae regiones*, 394.3; *Europa*, a. 447.2, 512.3; *Europae provinciae*, a. 454.1; *Europae facies*, a. 472.1) i Druga Mezija (*pars Moesiae inferioris*, a. 483; *Moesia*, a. 487, 514.2). Od mjesta u Tračkoj dijecezi Marcelin je zabilježio Nove (*civitas*; a. 487), Odes (*Odysus*; 514.2), Sozopol (a. 515.3) i Akru (*castellum*; a. 515.4). Germa (a. 429.1), Anaplo (a. 481.1), Melantijada (*Melentias oppidum*; a. 487) i Sostenij (*Systhenense praedium*; a. 515.2), koja su se nalazila su se u bližoj ili daljoj okolini Carigrada, a Septim (*locus*; a. 514.1), poznatiji pod grčkim nazivom Hebdomon, bio je carigradsko predgrađe. Od drugih geografskih lokaliteta navodi se rijeka Curta (*Tzurta*; a. 499.1).

3. Barbari u Iliriku

U doba koje kronološki pokriva *Kronika*, dakle od kraja 4. do početka 6. stoljeća, prostor srednjeg i donjeg Podunavlja, koji su od zapada prema istoku obuhvaćale oblasti Iliričke dijeceze, Iliričke prefekture i Tračke dijeceze, našao se teško pritisnut raznim barbarskim narodima. Njihove provale i pustošenja bile su stalni i sveprisutni element nestabilnosti koji

⁴¹ O ubikaciji i karakteru Stridona kao naselja usp. Suić 1986., 236 ss i kartu na str. 256. Prema Suiću 1986., 237, riječ je prije o selu, ruralnoj zajednici, a ne gradskome središtu i stoga bi više odgovarao termin *castellum*. Za pokušaj drukčije ubikacije usp. Margetić 2002., 1-9, gdje se smatra da je Stridon bio na granici između Dalmacije i Druge Panonije, daleko od Italije.

je uvelike priječio normalan život stanovnika toga područja. Već na samom početku Kronike Marcelin izvješćuje o pobjedi cara Teodozija I. nad "skitskim plemenima" (*gentes Scythicae*) Alana, Huna i Gota (a. 379.2) na koje se odnosi i navod o carevom trijumfu sljedeće godine.⁴² Iz kroničareve perspektive bili su to vremenski daleki događaji, ali još bitni jer su tako snažno utjecali na njegovu iliričku domovinu. Gote, koji su potkraj 4. i početkom 5. stoljeća bili najneposrednija prijetnja sigurnosti Carstva, spominje tek selektivno, i to s naglaskom na njihov poraz ili predaju (a. 379, 380, 382, 386, 406.2-3), a za Alarika i njegove Gote izvješćuje da ih je tajno novcem potkupio prefekt pretorija Istoka Rufin i kao neprijatelje Carstva poslao u Grčku (a. 395.4), podatak čija je prvenstvena svrha Rufinova diskvalifikacija, a manje naznaka gotskih pustošenja u Iliriku koja su trajala od 395. do 397. godine.⁴³

Huni

Huni su Marcelinu mnogo zanimljiviji. *Kronika* ne bilježi njihove pokrete u Iliriku početkom 5. stoljeća, osim što navodi da je hunski kralj Uldin na rimskoj strani sudjelovao u bitki protiv gotskog vođe Radagaiza u Italiji (a. 406.3). Početkom dvadesetih godina 5. stoljeća mijenjaju se dotadašnji odnosi između Huna i Carstva. To se vidi iz Marcelinova navoda koji pruža jedinu izravnu obavijest o hunskom upadu u Ilirik i Trakiju potkraj 421., početkom 422. godine.⁴⁴ Huni su pod kraljem Ruom upali iz Panonije na istočno rimsko područje i prodrli do Carigrada, iskoristivši odsustvo carskih četa zbog rata protiv Perzijanaca. Potom je bilo sklopljeno primirje i Huni su se povukli u Panoniju,⁴⁵ odakle su doskora istjerani, o čemu izvješćuje Marcelin pod godinom 427.: *Rimljani su preoteli Panonije koje su pedeset godina držali Huni.*⁴⁶

Ovo je ujedno i neizravni podatak o tome kad je, prema rimskoj tradiciji, izgubljen nadzor nad Panonijom.⁴⁷

Najviše štete podunavskim pokrajinama nanijele su hunske provale u četrdesetim godinama 5. stoljeća. Huni su 441. napali Ilirik brojnim snagama (*numerosis suorum cum milibus*), uništivši Najs, Singidun i "druge gradove i veoma mnoge utvrde Ilirika" (*aliasque civitates oppidaque Illyrici*; a. 441.3), prije nego što je vojskovođa Aspar s njima sklopio

⁴² Marc. a. 380: (...) *Theodosius Magnus postquam de Scythicis gentibus triumphavit* (...), "Teodozije Veliki nakon što je trijumfirao nad skitskim plemenima".

⁴³ Seeck 1913., 273-276, 280-281, Bury 1958a, 109 ss, Stein 1959., 231, Demandt 1989., 140-141.

⁴⁴ Marc. a. 422.3: *Huni Thraciam vastaverunt*, "Huni su opustošili Trakiju".

⁴⁵ O tom napadu usp. Seeck 1920., 86, Stein 1959., 281, Altheim 1962., 271, Maenchen-Helfen 1973., 74-76, 1978., 54-56, Croke 1977., 347-367, 1995., 74-75, Bóna 1982., 181, Demandt 1989., 167.

⁴⁶ Marc. a. 427.1: *Pannoniae, quae per quinquaginta annos ab Hunnis retinebantur, a Romanis receptae sunt.*

⁴⁷ Obično se smatra da je 377. godine u Panoniju provalila ostrogotsko-alansko-hunska skupina pod vodstvom Alateja i Safraksa koja je kasnije stekla i federatski status (usp. Stein 1959., 193, Várady 1969., 31-33, Mócsy 1974., 340-342, 349, Bóna 1982., 180, Demandt 1989., 126). O preotimanju panonskih oblasti od Huna usp. Bury 1958a, 166, 272, Stein 1959., 318, Várady 1969., 278-282, Maenchen-Helfen 1973., 78-80, 1978., 57-58, Demandt 1989., 150. O izvorima i podrijetlu podatka usp. Nagy 1967., 159 ss. Za raspravu o različitim tumačenjima Marcelinova podatka usp. Várady 1969., 292-299.

⁴⁸ Bury 1958a, 273-274, Stein 1959., 291, Maenchen-Helfen 1973., 108-117, 1978., 80-87, Croke 1981., 159ss, 1995., 85-86, Demandt 1989., 168,

⁴⁹ Marc. a. 442.2: *Bleda et Attila fratres multarumque gentium reges Illyricum Thraciamque depopulati sunt.*

jednogodišnji mir.⁴⁸ Sljedeće se godine hunski upad opetovao: *Braća Bleda i Atila, kraljevi mnogih plemena, opustošili su Ilirik i Trakiju.*⁴⁹

Razlika od prethodnoga napada bila je u tome što su ovaj put provalili i u Trakiju, prateći cestu uz Dunav i usput osvajajući mnoga vojna uporišta, sve dok na posljetku nisu bili zaustavljeni. Mir je s njima dogovorio *magister officiorum Nom.*⁵⁰ O tome koliko je hunska provala 447., koju je Atila poduzeo kao samovladar nad Hunima nakon što je spletkom (*insidiis*) uklonio brata Bledu (a. 445.1), utjecala na povijesno pamćenje istočnih Rimljana svjedoči navod: *Silan rat i veći od ranijega, koji je našima nametnuo kralj Atila, satro je gotovo cijelu Europu, uništivši i osvojivši gradove i tvrđave.*⁵¹

Marcelin jasno naznačava svu silinu hnskoga napada koji je bio razorniji i opsežniji od provala 441. i 442. godine. Huni su kroz Trakiju upali u pokrajinu Europu u kojoj se nalazila istočna rimska prijestolnica, osvojivši možda stotinjak gradova ili barem njih sedamdeset.⁵² Istom prigodom hunski je kralj Atila prodro sve do Termopila u Tesaliji (a. 447.4), gdje ga je u daljnjem nadiranju zacijelo zaustavio tamošnji dobro branjeni zid.⁵³ U opasci da je Atila "našima" nametnuo rat Marcelin se identificira s patnjama stanovništva, a zatim hvali hrabrost rimskog vojskovođe koji se suprotstavio Hunima: *Vojnoga zapovjednika Arnigiskla, koji se muževno borio i pobio veoma mnogo neprijatelja, ubio je kralj Atila kraj rijeke Ut u Priobalnoj Dakiji.*⁵⁴

Mir je dogovorio *magister militum praesentalis* Anatolije,⁵⁵ a Atilini su poslanici još 448. godine pregovarali s Teodozijem II. o ispunjenju mirovnih uvjeta svoga vladara, o čemu Marcelin također svjedoči.⁵⁶

Nakon toga Atila se okrenuo protiv Zapada, najprije udarivši na Galiju, što je bio snovao već neko vrijeme, o čemu postoje naznake u izvorima.⁵⁷ Napad na Italiju, u vezi s čime

⁵⁰ Bury 1958a, 274-275, Stein 1959., 291-292, Maenchen-Helfen 1973., 108-117, 1978., 80-87, Croke 1981., 168ss, 1995., 86, Demandt 1989., 168.

⁵¹ Marc. a. 447.2: *Ingens bellum et priore maius per Attilam regem nostris inflictum paene totam Europam excisis invasisque civitatibus atque castellis conrasit.*

⁵² Bury 1958a, 275, Stein 1959., 292, Demandt 1989., 168, Croke 1995., 88.

⁵³ Bury 1958a, 276, Stein 1959., 292, Altheim 1962., 292 - 293, Maenchen-Helfen 1973., 117-125, 1978., 97-104, Demandt 1989., 168, Croke 1995., 89.

⁵⁴ Marc. a. 447.5: *Arnigisclus magister militiae in ripense Dacia iuxta Utum amnem ab Attila rege viriliter pugnans plurimis hostium interemptis occisus est.*

⁵⁵ Usp. Stein 1959., 293, Demandt 1989., 168, Croke 1981., 164-166, 1995., 89.

⁵⁶ Marc. a. 448.3: (...) *legatis Attilae a Theodosio depectas olim pecunias flagitantibus, "dok su Atilini poslanici silovito zahtijevali odavno ugovoreni novac".*

⁵⁷ O tome usp. Gračanin 2003., 60 ss.

⁵⁸ Još je otac hrvatske historiografije Ivan Lučić u djelu *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*, dovršenom 1662., dokazao da Huni nisu tada razorili Salonu i ostale gradove u Dalmaciji kao što je bilo zabilježeno u tzv. *Ugarskim analima* (usp. Lučić 1986., 267 ss, 411, bilj. 19). Tadija Smičiklas, koji je u *Povijesti hrvatskoj* iz 1882. pokrio i antičku prošlost hrvatskoga povijesnog prostora, također je smatrao nevjerojatnim da su Huni u napadu na Italiju razorili dalmatinska mjesta, ali ostavlja otvorenom mogućnost da su stradali gradovi u Panoniji (usp. Smičiklas 1882., 81). Ferdo Šišić je u *Povijesti Hrvata u vrijeme narodnih vladara* (1925.) i u *Pregledu povijesti hrvatskoga naroda* (2 1920.) obuhvatio i staru povijest hrvatskih zemalja, ali nije veliku pozornost posvetio hunskim navalama (usp. Šišić 1925., 1975.). Atila je u pohodu na Italiju prolazio savsko-dravskim međurječjem (pokrajine Druga Panonija i Panonija Savija), ali ga nije pustošio jer su se te oblasti već nalazile pod njegovim vrhovništvom (usp. Várady 1969., 291). Osim toga, Marcelin zacijelo ne bi propustio spomenuti pustošenja Huna u Panoniji i Dalmaciji da ih je bilo. Bilježi samo uništenje Akvileje.

se u *Kronici* spominje razaranje Akvileje (a. 452.3), odvijao se na samom rubu Zapadnog Ilirika koji sam nije bio na meti⁵⁸ i također je bio neuspješan. Već sljedeće je godine Atila umro, a istočna rimska tradicija do Marcelinova vremena ga je prije svega upamtila kao “pustošitelja pokrajine Europe” (*Europae orbator provinciae*; a. 454.1). Nakon smrti svoga strahotnoga kralja Huna više nisu predstavljali osobitu prijetnju za Carstvo. Poslije pogibije Atilina sina Denzika, čija je glava 468. godine donesena u Carigrad,⁵⁹ oni nestaju iz *Kronike*.⁶⁰ Ipak, vidljiv je snažan dojam koji su njihova pustošenja ostavila na Marcelina: njegovi zapisi načinjeni u sigurnosti istočne rimske prijestolnice o događajima otprije dva naraštaja daju uvid u suvremenu predodžbu o ulozi Huna u slabljenju Rimskoga Carstva, ali i njihovome konačnom porazu.⁶¹

Ostrogoti

Nakon Huna novu su ugrozu u europskome dijelu Istočnoga Carstva, dakle na širem prostoru Marcelinove domovine (Ilirička prefektura i Tračka dijeceza), stvorili Ostrogoti. U sedamdesetim i osamdesetim godinama 5. stoljeća izbila je borba za utjecaj i carsku potporu između dvije njihove skupine: panonskih Ostrogota pod Teoderikom Amalcem i tračkih Ostrogota koje je predvodio Teoderik Strabon (“Škiljavi”).⁶²

Zbacivši hunski jaram nakon Atiline smrti, panonski su se Ostrogoti početkom 70-ih godina 5. stoljeća odlučili preseliti na prostor Istočnoga Carstva i za sebe zatražiti položaj jednak onome koji su uživali Ostrogoti Teoderika Strabona, odnosno status carskih saveznika (*foederati*) sa svim povlasticima koje su išle uz to (dodjela plodne zemlje za naseljavanje, godišnja novčana potpora, visoke počasti). Godine 473. panonski su Ostrogoti naseljeni u makedonsku oblast sjeverno i zapadno od Tesalonike. Tada je već dvije godine trajao ustanak tračkih Ostrogota koji je ozbiljno ugrožavao Trakiju. Pojava suparnika i otežane prilike nagnali su Teoderika Strabona da sklopi sporazum s Carstvom i ishodi položaj magistra *militum praesentalis* (473.). Stanje se promijenilo za vladavine cara Zenona (474. - 491.). Teoderik Strabon pružio je potporu uzurpatoru Bazilisku (475. - 476.), što ga je omrazilo u očima zakonita cara Zenona koji se odlučio osloniti na panonske Ostrogote. U međuvremenu je na njihovo čelo došao Teoderik Amalac (474. - 491.) koji ih je nakon Baziliskova prevrata samovoljno poveo iz Makedonije u oblast oko grada Nove na Dunavu u Drugoj Meziji. Približavanje između carske vlasti i panonskih Ostrogota pojačalo je

⁵⁹ Marc. a. 469: *His consulibus caput Denzicis Hunnorum regis Attilae filii Constantinopolim adlatum est*, “za ovih je konzula u Konstantinopol donesena glava Denzika, sina kralja Huna Atila”. Marcelin događaj datira u godinu 469. jer se zbio u jesen 468. kad je već počela sedma indikcija (Croke 1995., 98). *Uskrna kronika* smješta događaj u konzulat cara Antemija 468. godine (*Chron. Pasch.* a. 468 [598, 3 - 8]).

⁶⁰ Marcelin još spominje Hune koji su godine 515. upali u Armeniju i Malu Aziju (a. 515.4). Riječ je o Sabirima (Stein 1949., 105, Bury 1958a, 434, Croke 1995., 119).

⁶¹ Croke 2001., 61, zaključuje da su podaci o hunskim napadima imali oslikati njihovu ulogu u propasti Rimskoga Carstva. To, međutim, ne bi bilo u skladu s Marcelinovima stavovima jer on Carstvo uopće ne doživljava propalom, a usto iskreno vjeruje u to da je ponovno stjecanje otuđenih dijelova države ostvarivo, osobito nakon sloma vandalskoga kraljevstva u sjevernoj Africi.

⁶² O tome usp. Heather 1991., 240 ss. O Gotima u Iliriku u 5. stoljeću usp. i Zečević 2002. O arheološkim spoznajama u vezi s Gotima usp. *I Goti* 1994.

suparništvo između dvojice Teoderika jer je Amalac postao magister *militum praesentalis* (476.). Vrhunac je dosegnut 477./478. kad ih je Zenon naveo na međusobni rat. Međutim, krajnji ishod nije bio povoljan za cara jer su se obje skupine okrenule protiv njega te se on odlučio osloniti na uglednijega, Strabona, kojemu je sada ponovno dodijeljeno dvorsko vojno zapovjedništvo (478.). Sada se drugi Teoderik našao osamljen u otvorenom ustanku. Njegovi su Ostrogoti prethodno bili napustili Drugu Meziju i potraga za pogodnim obitavalištem, popraćena pustošenjem krajeva kojima su prolazili, odvela ih je iz Tračke dijeceze preko Stobija i Herakleje u Drugoj Makedoniji do Dirahija u Novom Epiru (479.).

U takvim su prilikama bili panonski Ostrogoti kad ih Marcelin uvodi u *Kroniku*, spominjući Teoderikovo haranje u Grčkoj koje je bilo neposredna posljedica složenih odnosa i borbe za premoć između trojice spomenutih glavnih aktera, Zenona, Teoderika Amalca i Teoderika Strabona: *Isti je Sabinijan više oštroumljem nego junaštvom odbio kralja Teodorika koji je mahnitao u Grčkoj.*⁶³

“Oštroumlje” magistra *militum per Illyricum*, o kojemu Marcelin govori, zacijelo se odnosi na činjenicu što je Sabinijan onemogućio pregovore između Amalca i carskog poslanika patricija Adamantija. Najprije je odbio zajamčiti zaštitu gotskim taocima, a zatim je napao Ostrogote, zarobivši njihovu prtljagu i poremetivši im opskrbne veze prije nego što su pregovori bili zaključeni. Taj je uspjeh nagnao Zenona da opozove Adamantija te se ratno stanje nastavilo (479.).⁶⁴

Marcelin potom izvješćuje o pohodu Teoderika Strabona na Carigrad, ističući da nije bio na štetu nijednome Rimljaninu (*nulli tamen Romanorum noxius*) te o njegovoj pogibiji dok je “žurio” u Ilirik (*in Illyricum properans*; a. 481.1). Marcelinova opaska da Strabon nije naškodilo Rimljanima više ima svrhu ovoga gotskoga kralja postaviti u opreku prema Amalcu, nego što opisuje stvarno stanje stvari, jer je prijatna Iliriku bila još veća od one koju je značio Teoderik Amalac.⁶⁵ Iz Strabonove je smrti izravnu korist izvukao Amalac koji je uskoro postao vođa svih Ostrogota (484.), koji je 482. godinu iskoristio za napad: *Teodorik s nadimkom Valamer opustošio je obje Makedonije i Tesaliju, a opljačkao je i glavni grad Larisu.*⁶⁶

Marcelin je jedini izvor za to novo, opsežno pustošenje Ilirika.⁶⁷ Zenon je odustao od vojne akcije i Ostrogotima je ponudio povoljan mir, o čemu svjedoči Marcelin: *Isti je kralj Gota Teodorik, gotovo umiren darežljivostima augusta Zenona, a imenovan dvorskim vojnim zapovjednikom i određen za konzula, sa svojim sljedbenicima privremeno držao povjereni mu dio Priobalne Dakije i Donje Mezije.*⁶⁸

⁶³ Marc. a. 479.2: *Theodoricum idem Sabinianus regem apud Graeciam debacchantem ingenio magis quam virtute deterruit.*

⁶⁴ Heather 1991., 292-293, Croke 1995., 102-103.

⁶⁵ Teoderik Strabon je godine 480. raskinuo sa Zenonom i čini se da se kanio pridružiti Teoderiku Amalcu (Heather 1991., 298-299).

⁶⁶ Marc. a. 482.2: *Theodoricus cognomento Valamer utramque Macedoniam Thessaliamque depopulatus est, Larissam quoque metropolim depraedatus.*

⁶⁷ Heather 1991., 296.

⁶⁸ Marc. a. 483: *Idem Theodoricus rex Gothorum Zenonis Augusti munificentis paene pacatus magisterque praesentis militiae factus, consul quoque designatus creditam sibi Ripensis Daciae partem Moesiaeque inferioris cum suis satellitibus pro tempore tenuit.*

Teoderik i Ostrogoti se iznova pojavljuju u *Kronici* pod godinom 487. kad Marcelin spominje njihovu pobunu: *Kralj Gota Teodorik, koji se nikada nije zasitio dobročinstava augusta Zenona, neprijateljski je s velikom četom svojih nastupio sve do kraljevskoga grada i grada Melentijade, a kad je vatrom spalio veoma mnoga mjesta, vratio se u Novu, grad u Meziji, odakle bijaše došao.*⁶⁹

Napetosti između Teoderika i Zenona prouzročile su izbijanje oružana sukoba: Ostrogoti su 486. opustošili Trakiju, a 487. ugrozili samu prijestolnicu.⁷⁰ Marcelin dosljedno izražava protugotski stav i nesklonost prema Teoderiku, prikazujući ga nezahvalnim i bahatim prema rimskoj vlasti jer ne prestaje ugrožavati područje Carstva unatoč svim počastima i povlasticama kojima su on i njegovi Ostrogoti bili obasuti. Takav je pogled najočitiiji u Marcelinovoj ironičnoj primjedbi da je Teoderik bio “gotovo umiren darežljivostima augusta Zenona”, što se odnosilo na imenovanje magistrom *militum praesentalis* i konzulom za godinu 484. - kroničar ne komentira činjenicu da je to bio prvi i posljednji slučaj što je jedan barbarski kralj počašćen redovnim konzulatom (*consulatu Theodorici et Venantii*; a. 484) - i u kritici Amalca da se “nikada nije zasitio dobročinstava augusta Zenona”, nego je uvijek bio spreman na “mahnitavanje” po Iliriku i Trakiji.

Situacija je napokon razriješena tako što su se Ostrogoti uputili u Italiju da je osvoje od Odoakra, što bilježi i *Kronika*: *Iste se godine kralj Teodorik, uzevši mnoštvo svih svojih Gota, uputio u Italiju.*⁷¹

Marcelin ne spominje da ih je put vodio kroz Zapadni Ilirik i da su kod Sirmija potukli Gepide.⁷² Kroničareva krajnje negativna slika Teoderika Amalca dolazi do izražaja i u opisu njegova preuzimanja vlasti u Italiji: *Isti je kralj Gota Teodorik zaposjeo željenu Italiju. Odoakar, također kralj Gota, obuzet strahom od Teodorika, zatvorio se u Ravenu. Zatim ga je isti Teodorik krivokletstvima namamio i ubio.*⁷³

Teoderikov postupak prema Odoakru nudi se kao nepobitan dokaz kraljeva licemjerja i nepouzdanosti. Njegov se čin može smatrati pogotovo nedostojnim kad se uzme u obzir da je Odoakar prikazan kao slabiji protivnik (zatvara se u Ravenu “obuzet strahom od Teodorika”). Marcelinov odnos prema Teoderiku uvjetovan je pogledima osobe koja je izravno iskusila teške posljedice ostrogotskih pohoda u Iliriku i Trakiji. Osim toga, kroničar posredno poriče kralju vlast nad Italijom koju je stekao na izdajnički i prijevaran način. Nakon odlaska u Italiju Ostrogoti više nisu izravno ugrožavali Istočni Ilirik, ali su zato preuzeli pokrajine Zapadnoga

⁶⁹ Marc. a. 487: *Theodoricus rex Gothorum Zenonis Augusti numquam beneficiis satius cum magna suorum manu usque ad regiam civitatem et Melentiadam oppidum infestus accessit plurimaque loca igne cremata ad Novensem Moesiae civitatem, unde advenerat, remeavit.*

⁷⁰ Heather 1991., 304-305.

⁷¹ Marc. a. 488.2: *Eodem anno Theodoricus rex omnium suorum multitudine adsumpta Gothorum in Italiam tendit.*

⁷² Šišić 1925., 167-168, Mirković 1971., 50, Brandt 1980., 59-60, Wolfram 1990., 280-281.

⁷³ Marc. a. 489: *Idem Theodoricus rex Gothorum optatam occupavit Italiam. Odoacer itidem rex Gothorum metu Theodorici perterritus Ravennam est clausus. Porro ab eodem Theodorico periuriis inlectus interfectusque est.*

⁷⁴ Šišić 1925., 165, 168, Schmidt 1934., 323, Stein 1949., 50, Bury 1958a, 410, Wilkes 1969., 424, Wozniak 1981., 362, Wolfram 1990., 319, Goldstein 1995., 60.

Ilirika (Dalmaciju, Panoniju Saviju i Unutrašnji Norik) koje je dijelom bio držao Odoakar otkako je porazio ubojice cara Nepota (481./482.) i Rugijce (487./488.).⁷⁴ Ipak, 504. godine zauzeli su Sirmij od Gepida, pripojivši svojoj vlasti i Drugu Panoniju, što je potaklo carsku vojnu akciju sljedeće godine.⁷⁵ Marcelin donosi vijest o tom ratu, ali ga tumači isključivo kao sukob s gepidskim pobunjenikom Mundonom, kojega doduše naziva "Getom" (*Geta*; a. 505).

Bugari

Carstvo nije dugo uživalo u predahu nakon odlaska Ostrogota. Već 493. godine istočna je rimska vojska poražena u boju protiv Bugara, o čemu Marcelin izvješćuje: *Vojni zapovjednik Julijan, boreći se u noćnoj bitki, poginuo je proboden skitskim mačem u Trakiji.*⁷⁶

Bugari su se prvi put pojavili u europskome dijelu Istočnoga Carstva 482. kad ih je Zenon koristio protiv Ostrogota, a 493. napali su Ilirik i Trakiju.⁷⁷ Bio je to tek početak teških muka s Bugarima. Šest godina kasnije njihovi su se napadi na Ilirik i Trakiju opetovali jer Marcelin pod godinom 499. bilježi veliki carski pohod protiv Bugara s katastrofalnim posljedicama: *Vojskovođa iliričke vojske Arist krenuo je s petnaest tisuća oružanika i s petsto dvadeset kola natovarenih oružjem neophodnim za vojnu protiv Bugara koji su pustošili Trakiju. Začet je boj kod rijeke Curte, gdje je više od četiri tisuće naših izginalo ili na bijegu ili na strmoj obali rijeke. A ondje je pogibijom komesa Nikostrata, Inocencija, Tanka i Akvilina propala ilirička vojnička snaga.*⁷⁸

Kroničar otvoreno tuguje zbog poraza koji je osobito snažno pogodio iliričku vojsku. Bugarski su se napadi nastavili 502. godine, o čemu Marcelin kaže: *Uobičajeno pleme Bugara opet je opustošilo često pljačkanu Trakiju bez otpora ijednoga rimskog vojnika.*⁷⁹

Očigledna je Marcelinova kritika nemoći carske vlasti da se suprotstavi bugarskoj navali, a izraz "uobičajeno pleme" jasna je i zapravo sarkastična (ili bar rezignirajuća) reakcija na činjenicu da su Bugari postali veoma mučna i učestala kušnja za stanovnike Trakije i Ilirika.

Nakon tog navoda *Bugari* nestaju iz Kronike sve do 530. godine kad Marcelin navodi vojne uspjehe nekadašnjega pobunjenika Mundona: *A potom je za ovih konzula isti vojskovođa, sretan u svojoj odvažnosti, dolijećući i u Trakiju i još se sretnije boreći, sasjekao Bugare koji su je pljačkali, pobivši u bitki petsto njihovih.*⁸⁰

⁷⁵ Wilkes 1969., 424, Mirković 1971., 50, Wozniak 1981., 363-373, Wolfram 1990., 321-322, Croke 1995., 112.

⁷⁶ Marc. a. 493.2: *Iulianus magister militiae nocturno proelio pugnans Scythico ferro in Thracia confossus interiit.*

⁷⁷ Setton 1950., 503, Croke 1980., 188-189, 1995., 108. Waldmüller 1976., 32, pretpostavlja da su napadači možda bili Slaveni.

⁷⁸ Marc. a. 499.1: *Aristus Illyricanae ductor militiae cum quindecim millibus armatorum et cum quingentis viginti plaustris armis ad praeliandum necessariis oneratis contra Bulgares Thraciam devastantes profectus est. Bellum iuxta Tzurtam fluvium consertum, ubi plus quam quattuor millia nostrorum aut in fuga aut in praecipitio ripae fluminis interempta sunt. Ibique Illyriciana virtus militum periit, Nicostrato, Innocentio et Aquilino comitibus interfectis.*

⁷⁹ Marc. a. 502.1: *Consueta gens Bulgarorum depraedatam saepe Thraciam, nullo Romanorum milite resistente, iterum devastata est.*

⁸⁰ Marc. a. 530: *His autem deinde consulibus idem dux audaciae suae secundus in Thraciam quoque advolans praedantes eam Bulgares felicior pugnans cecidit, quingentis eorum in proelio trucidatis.*

Bugari su 528. godine upali u Skitiju i Drugu Meziju potukavši tamošnje zapovjednike Baduarija i Justina. Nakon toga su produžili pljačkati Trakiju, ali ih je zaustavila vojska koju su predvodili *dux Moesiae secundae Konstanciol*, *magister militum per Illyricum Askum* i *magister militum Godila*. No, tada je pobjedničke vojskovođe iznenadila druga skupina Bugara i nanijela im težak poraz. Godine 530. Bugare je potukao Askumov nasljednik u službi Mundon. Bila je to sretna okolnost i u Carigradu je proslavljen trijumf u slavu te pobjede.⁸¹ Ratna sreća protiv Bugara okrenula se u korist Carstva.⁸² Marcelin više ne spominje Bugare (mogao je još izvijestiti o pohodima magistra *militum per Thracias Hilbudija*⁸³), u čemu je udjela zacijelo imala okolnost što je zadnje navode *Kronike* odlučio posvetiti Justinijanovim uspjesima.⁸⁴

Slaveni

Obično se misli da je Marcelin u *Kronici* zabilježio dva slavenska upada na prostor Carstva. Napadače spominje pod imenom "Geta" (*Getae equites*, a. 517; *Getae*, a. 530). Doduše, valja istaknuti da istu etničku oznaku pripisuje Mundonu (*Geta*, a. 505), a u pridjevskom je obliku stavlja uz bodež kojim je Vitalijan ubio Cirila (*culter Geticus*, a. 514.3). Prvi slavenski napad zbio se 517. godine⁸⁵ i ostavio je veoma snažan dojam na kroničara: *Onaj lonac, koji se u proroka Jeremije sa sjevera često raspaljuje protiv nas i naših grijeha, stvorio je ognjena koplja i najveći dio Ilirika izranio tim istim sulicama. Tada su opustošene dvije Makedonije i Tesalija i getski su konjanici pljačkali sve do Termopila i Starog Epira. Onda je car Anastazije preko Paula poslao prefektu Ilirika Ivanu tisuću funti zlatnih denara za otkup zarobljenih Rimljana: kako svota nije dostajala, zarobljeni su Rimljani bili ili spaljeni zaključani zajedno sa svojim domovima ili ubijeni pred zidinama zatvorenih gradova.*⁸⁶

Očito je da su Marcelin i njegovi suvremenici u slavenskim napadima koji su značili još jednu nedaću što se u tim nesigurnim vremenima svalila na napačeno stanovništvo Ilirika gledali Božju kaznu za svoje grijeha. Očaj i osjećaj nemoći koji izvire iz tih Marcelinovih rečenica osobito su upečatljivi. Na veliku muku iliričkog stanovništva Slaveni su provale

⁸¹ Stein 1949., 306-308, Setton 1950., 506, Bury 1958b, 296, PLRE III, *Ascum*, 136, *Baduarius* 1, 163-164, *Godilas* 1, 539-540, *Iustinus* 1, 748, Croke 1980., 191-195, 1995., 124.

⁸² Stein 1949., 308. No, taj je obrat bio kratka vijeka. Već 540. Bugari su izveli novi razoran napad na Tračku i Makedonsku dijecezu (Stein 1949., 309-310, Setton 1950., 507, Bury 1958b, 296-297).

⁸³ Stein 1949., 308. Hilbudije je zapovjednu dužnost obnašao od 530. do 533. godine (PLRE III, *Chilbudius* 1, 286-287). Doduše, na kraju je poginuo u sukobu sa Slavenima i vjerojatno je i to utjecalo da bude izostavljen iz *Kronike*, jer je ozračje posljednjih navoda očito trijumfalno. O Hilbudijevu djelovanju usp. i Waldmüller 1976., 35-36.

⁸⁴ Gušenje pobune Nika (a. 532), sklapanje mira s Perzijancima (a. 533), preotimanje Afrike od Vandala (a. 534).

⁸⁵ Marcelinove "getske konjanike" (*Getae equites*) Slavenima smatraju Vasiliev 1950., 308, Bury 1958a, 436, bilj. 2 (uz ogradu da je možda riječ o Bugarima), a Stein 1949., 105-106 ih drži za Ante. Jednaka je mišljenja i Lemerle 1954., 284. Jireček 1978., 29, Waldmüller 1976., 34 i Maksimović 1980., 23, bilj. 27a, radije vide u njima Bugare.

⁸⁶ *Marc. a. 517: Olla illa, quae in Ieremia vate ab aquilone adversum nos nostraque delicta saepe succenditur, tela ignita fabricavit maximamque partem Illyrici iisdem iaculis vulneravit. Duae tunc Macedoniae Thessaliaque vastata est et usque Thermopylas veteremque Epirum Getae equites depraedati sunt. Mille tunc librarum auri denarios per Paulum Anastasius imperator pro redimendis Romanorum captivis Iohanni praefecto Illyrici misit: deficiente pretio vel inclusi suis cum domunculis captivi Romani incensi sunt vel pro muris clausurarum urbium trucidati.*

⁸⁷ *Marc. a. 530: Mundo Illyricanae utriusque militiae ductor dudum Getis Illyricum discursantibus primus omnium Romanorum ducum incubuit eosque haut paucis eorum interemptis fugavit.*

opetovali, ali ih je 529. godine ipak snašao poraz, što je bila rijetka prilika za pobjedničko ozračje: *Zapovjednik obje iliričke vojske Mundon prvi je od svih rimskih vojskovođa nasrnuo na Gete koji su odavno krstarili Ilirikom i natjerao ih je u bijeg, ubivši nemalo njihovih.*⁸⁷

Slavenska je opasnost tom pobjedom bila privremeno stišana, no njihovo je vrijeme, kad će poput nezadržive bujice preplaviti cijeli Ilirik, tek dolazilo.⁸⁸

Kako je i vidljivo iz ovoga pregleda, Marcelinova je *Kronika* važno svjedočanstvo o napadima barbara na Istočni Ilirik i Tračku dijecezu. Nakon nevolja s Gotima potkraj 4. stoljeća, o čemu Marcelin ne kaže mnogo, u prvoj polovici 5. stoljeća uslijedilo je razdoblje hunskih pustošenja u Iliriku i Trakiji koje je vrhunac doseglo u 40-im godinama 5. stoljeća. U 70-im i 80-im godinama 5. stoljeća nova su kušnja za stanovnike Ilirika i Trakije bili ostrogotski federati. Nestankom te opasnosti pojavila se još pogubnija i trajnija u bugarskim i slavenskim navalama kojima je kroničar bio neposredni suvremenik i čije je učinke mogao izravno iskusiti.

4. Prirodne katastrofe

Marcelin ne bilježi samo barbarska pustošenja koja su nedvojbeno bila glavni uzrok poremećajima u životu ljudi u Iliriku i susjednim krajevima. U *Kroniku* je uvrstio i vijesti o elementarnim nepogodama koje su dodatno otežavale životne prilike. Tako pod godinom 394. spominje potres u pokrajini Europi koji se zacijelo osjetio i u Iliriku: *Pošto je od mjeseca septembra do novembra stalno prijetio potres, neke su se oblasti Europe potresle.*⁸⁹

Ovom je prigodom možda bila uništena carska palača u Tesaloniki.⁹⁰ I potres 396. možda se mogao osjetiti u Iliriku: *Vrlo mnogo dana bio je potres i činilo se da nebo gori.*⁹¹

Bio je to zastrašujući zemljotres i vjerojatno povezan s erupcijom vulkana.⁹² Nova trešnja s mogućim posljedicama po Ilirik zabilježena je pod godinom 423.: *Na mnogim je mjestima bio potres i uslijedio je manjak plodova.*⁹³

Potres se dogodio 7. travnja i očito je zadesio šire područje Istočnoga Carstva.⁹⁴ Silovita je erupcija vulkana Vezuva 6. studenoga 472., jedna od najvećih u povijesti, bila događaj koji je snažno utjecao na cijelo Sredozemlje,⁹⁵ dakle zacijelo i na Ilirik: *Zažarena planina Vezuv u Kampaniji, bukteći od unutrašnjih vatri, izbljuvala je sažeženu utrobu i čitavo lice Europe*

⁸⁸ O slavenskim provalama za Justinijana I. i njegovih nasljednika usp. Šišić 1925., 209-235, Waldmüller 1976., 31 ss, Ferjančić 1984., 85-109, Obolensky 2000., 47-59. O odnosima Bizanta i Južnih Slavena usp. Ferjančić 1966. O povijesnom, političkom i kulturnom razvitku i značenju Slavena usp. Chropovský 1988., Conte 1989a, 1989b.

⁸⁹ *Marc. a. 394.3: Terrae motu a mense Septembrio in Novembrium continuo imminente aliquantae Europae regiones quassatae sunt.*

⁹⁰ Vickers 1973., 120, bilj. 80.

⁹¹ *Marc. a. 396.3: Terrae motus per dies plurimos fuit caelumque ardere visum est.*

⁹² Cameron 1987., 352-354.

⁹³ *Marc. a. 423.3: Terrae motus multis in locis fuit et frugum inedia subsequuta.*

⁹⁴ Croke 1995., 75.

⁹⁵ Croke 1995., 99.

⁹⁶ *Marc. a. 472.1: Vesuvius mons Campaniae torridus intestinis ignibus aestuans exusta evomuit viscera nocturnisque in die tenebris incumbentibus omnem Europae faciem minuto contexit pulvere. Huius metuendi memoriam cineris Byzantii annue celebrant VIII idus Novemb.*

prekrila sitnim prahom, dok se na dan nalegla noćna tmina. Uspomenu na taj zastrašujući pepeo Bizantijci godišnje obilježavaju osmoga dana novembarskih ida.⁹⁶

Jedini potres koji se u *Kronici* izravno veže uz Ilirik zbio se 518. godine: *U pokrajini Dardaniji neprekidnim su potresom u istome času srušene dvadeset i četiri tvrđave: dvije su od njih potonule zajedno sa svojim stanovnicima, četiri dijelom razorene, izgubivši polovinu svojih zgrada i ljudi, jedanaest satrto propašću trećine domova i isto toliko naroda, sedam pogodeno u četvrtini svojih kuća i u čitavome dijelu pučanstva, a susjedni su krajevi napušteni iz straha od rušenja. Naime, glavni grad Skup, iako bez zatora svojih građana koji su bježali od neprijatelja, ipak se srušio do temelja. Veoma mnoga brda u cijeloj pokrajini tim su potresom rascijepljena, stijene izvaljene iz svojih spojišta i istrgnuto korijenje stabala. Protežući se trideset milja i zjapeći dvanaest stopa u širinu znatnome je broju građana, koji su bježali od urušavanja tvrđava i kamenja ili još od navala neprijatelja, priredio duboki ponor za grobove. U jednoj tvrđavi u oblasti Gaviza, koja se naziva Sarnont, zemlja, raskinuvši tada žile i dugo s druge strane isijavajući poput zažarene peći, rigala je užarenu kišu.⁹⁷*

Dug i prilično podroban izvještaj ukazuje na Marcelinovo posebno zanimanje za tu katastrofu. Kroničarev opis možda je prikaz očevica, ali se vrlo vjerojatno oslanja na službeno izvješće (*relatio*) pripremljeno za carski dvor kao što zorno pokazuju iscrpni i stupnjevani podaci.⁹⁸ Marcelin snažno opisuje strašnu nedaću koja je snašla brojne stanovnike pokrajine Dardanije dok su još stradavali od slavenskih nasrtaja započetih prethodne godine (a. 517).⁹⁹

Od ostalih prirodnih nedaća Marcelin je zabilježio i žestoku zimu 443. godine koja je zasigurno pogodila i Ilirik: *Za ovih je konzula zapao toliki snijeg da je tijekom šest mjeseci jedva mogao okopniti: mnogo je tisuća ljudi i životinja poginulo dotučeno žestinom hladnoće.¹⁰⁰*

Marcelin pruža jedino svjedočanstvo o toj vremenskoj nepogodi koja je očito ušla u pamćenje ljudi.¹⁰¹ Pod godinom 452. izvješćuje da su u Trakiji s neba pala "tri velika kamena" (*tres magni lapides*), možda meteoriti. Tri pomrčine Sunca zabilježene u *Kronici* (a. 393, 418.2, 497.1) mogle su se vidjeti i u Iliriku: 20. studenoga 393. Sunčeva je pomrčina bila potpuna nad Priobalnim i Unutrašnjim Norikom, Prvom Panonijom, Panonijom Savijom,

⁹⁷ Marc. a. 518.1: *In provincia Dardania adsiduo terrae motu viginti quattuor castella uno momento conlapsa sunt: quorum duo suis cum habitatoribus demersa, quattuor dimidia aedificiorum suorum hominumque amissa parte destructa, undecim tertia domorum totidemque populi clade deiecta, septem quarta tectorum suorum totaque plebis parte depressa, vicina vero metu ruinarum despecta sunt. Scopus namque metropolis, licet sine civium suorum hostem fugientium clade, funditus tamen corruit. Plurimi totius provinciae montes hoc terrae motu scissi sunt saxaque suis evulsa conpagibus devolutaque arborum crepido. Per triginta passuum millia patens et in duodecim pedum latitudinem dehiscens profundam aliquantis voraginem civibus castellorum saxorumque ruinas vel adhuc hostium incursiones fugientibus busta paravit. Uno in castello regionis Gavisae quod Sarnonto dicitur, ruptis tunc terra venis et ad instar torridae fornacis exaestuans diutinum altrinsecus ferventemque imbrem evomuit.*

⁹⁸ Tako i Croke 1995., 120. Marcelinovu viješću koriste se i arheolozi Mirdita 1972., 469, Mikulčić 1982., 47.

⁹⁹ Predodžba o opsegu razaranja može se steći u usporedbi sa strahovitim potresom koji je istu oblast pogodio 1963. godine.

¹⁰⁰ Marc. a. 443.1: *His consulibus tanta nix cecidit, ut per sex menses vix liquesci potuerit: multa hominum et animalium millia frigiditate rigore confecta perierunt.*

¹⁰¹ Croke 1995., 86, smatra da je Marcelin podatak pronašao u mjesnoj carigradskoj kronici.

¹⁰² Zahvaljujem dipl. ing. Damiru Hržini iz Zagrebačke zvjezdarnice na potrebnim podacima i razjašnjenjima u vezi s pomrčinama 393. i 418. Za pomrčinu 497. usp. Croke 1995., 109.

sjeveroistočnim dijelom Dalmacije, Prvom Mezijom, Priobalnom i Unutrašnjom Dakijom, Trakijom i Rodopom, 19. srpnja 418. potpuna nad jugoistočnim rubom Dalmacije, južnom Prevalitanom, Prvom i Drugom Makedonijom, Trakijom i Rodopom, a 18. travnja 497. bila je samo djelomična.¹⁰²

Marcelinova svjedočanstva o prirodnim nepogodama i katastrofama, osobito kad je riječ o onima čiji se efekti mogu dokazati arheološkim istraživanjima, neprocjenjiv su prilog u povjesničarskim pokušajima da se što obuhvatnije i podrobnije pronikne u život stanovnika kasnoantičkoga Ilirika.

5. Život pokrajina

Marcelinove vijesti mogu dobro poslužiti u osvjetljavaju brojnih aspekata života u Istočnome Iliriku i u susjednoj Tračkoj dijecezi od kraja 4. do početka 6. stoljeća.¹⁰³ U središtu su pozornosti pokrajine Prva Mezija, Priobalna Dakija, Unutrašnja Dakija, Dardanija i Druga Mezija, dakle sjeverne, pogranične oblasti Iliričke prefekture i Tračke dijeceze. Podaci koje *Kronika* sadrži svjedoče o posljedicama čestih ratova i barbarskih napada, vjerskim prilikama, utjecaju prirodnih nepogoda i katastrofa širih razmjera i usponu Iliričana u carskoj hijerarhiji.

Najznatnije su na život stanovništva toga prostora utjecale provale barbara. Velika stradanja stanovništva jasno su predočiva i u kratkim kroničarskim navodima, a osobito su upečatljiva u opisu posljedica strahovita potresa 518. godine koji se nadovezao na patnje prouzročene napadima slavenskih pljačkaša (a. 518.1). Ne manje potresan je podatak o sudbini rimskih građana iz Istočnog Ilirika koje su Slaveni zarobili: živi su spaljeni u svojim kućama ili ubijeni pred zidinama gradova jer iznos doznačen za njihov otkup nije bio dostatan (a. 517). Barbarski napadači nisu unosili poremećaj samo u seoskim zajednicama. Gradskom su životu također zadavani teški udarci.¹⁰⁴ Gradovi su bili privlačan plijen te stoga izloženi pljački i razaranju. Tako su Huni razorili Najs, Singidun i druge gradove te brojne utvrde Ilirika (a. 441.), a šest godina poslije opet su osvajali i uništavali gradove i tvrđave (a. 447.2). Teoderik Amalac opljačkao je glavni grad Tesalije Larisu (a. 482.2), a u pohodu pet godina kasnije spalio je mnoga mjesta (a. 487). Dakako, i ostale vijesti o pustošenju pokrajina impliciraju napade na gradove. Stanovnici su u takvim prilikama često bili prisiljeni na bijeg i raseljavanje, osobito ako njihova naselja nisu imala snažnija utvrđenja ili obližnju tvrđavu kamo su se mogli skloniti. S tim u vezi posjedujemo i neposredno svjedočanstvo: razlog zašto u rušenju grada Skupija u potresu 518. godine nisu poginuli i njegovi građani je taj što su već bili pobjegli pred barbarima.¹⁰⁵ Valja pritom istaknuti i to da Marcelinova

¹⁰³ O prilikama u Iliriku i Trakiji od 4. do 6. stoljeća usp. Lemerle 1954., 273-295, Maksimović 1980., 17-53, Patura 1983., 191-210, Popović 1987., 95-139.

¹⁰⁴ O kasnoantičkome gradu u Iliriku usp. Dagron 1984., 1-19, Bavant 1984., 245-288. Općenito o kasnoantičkome gradu usp. Liebeschuetz 2001., Suić 2003.

¹⁰⁵ Usp. i Maksimović 1980., 23, bilj. 27b, 25.

¹⁰⁶ Riječ je prije svega o izrazu *castellum* (a. 447.2, 476.2, 488.1, 503, 504, 505, 512.9, 515.4, 518.1), ali i *oppidum* (a. 392.2, 403.3, 441.3, 444.3, 472.3, 476.1, 487, 512.9).

¹⁰⁷ O fortifikacijama kasnoantičkih gradova usp. Liebeschuetz 2001., *passim*, Suić 2003., 349 ss.

naseobinska terminologija koja naglašava obrambeni karakter naselja¹⁰⁶ zorno svjedoči o još jednom procesu koji je uzeo maha upravo u 5. i 6. stoljeću. Riječ je o kastrizaciji koja se nije očitovala samo u stalnoj brizi za održavanje ili obnovu bedema u postojećim gradovima, nego i u izgradnji cijelog sustava utvrđenja.¹⁰⁷

Nije samo vanjska opasnost tjerala ljude da napuste svoje domove. Znatan su problem tvorili i česti pokreti vojske. Neposredni logistički problemi, koji su dakako bili to izraženiji što su čete bile brojnije (a. 499.1, 505), rješavali su se najčešće potrošnjom lokalnih resursa, što je nerijetko bilo povezano i s prisilom. Ništa manji teret nisu bili ni federatski odredi čiju je opasnu blizinu mjesno stanovništvo moralo još teže podnositi, a njihove su pobune bile utoliko pogubnije (treba se samo prisjetiti gotskih federata Teoderika Strabona, Teoderika Amalca i Vitalijana). Zbog svega toga stanovništvu Ilirika i Trakije nije preostalo ništa drugo doli da u trenucima teških kriza potraži spas u oblastima koje su bile manje izložene, poput Dalmacije¹⁰⁸ i južnih, grčkih krajeva. Osobito velik bio je dotok izbjeglica u istočnu rimsku prijestolnicu koja nije pružala samo najsigurnije utočište, nego i mogućnost napredovanja u društvu. U tom kontekstu treba promatrati i Marcelinov dolazak u Carigrad na prijelazu iz 5. u 6. stoljeće. Marcelin nije jedini primjer. Takvi su došljaci bili i carevi Justin I. i Justinijan I.¹⁰⁹ Proces migracije u iliričkim oblastima, potaknut općom nesigurnošću života u pograničju koje je neprestano izloženo žestokim udarima izvana i prijetnjama iznutra, postao je ozbiljan problem upravo u Marcelinovo vrijeme.¹¹⁰

Razmjer depopulacije europskih oblasti Istočnoga Carstva i potreba za jačanjem njihove obrambene sposobnosti nagnala je carsku vlast na djelovanje, pogotovo kad je riječ o carevima koji su sami potjecali s ugroženih područja. Anastazije I. (491. - 518.), koji je inače bio rodom iz Dirahija u Novom Epiru,¹¹¹ pokrenuo je opsežan program ponovna naseljavanja napuštenih područja. U znatnome su broju u Iliriku naseljavani Izaurijci i drugi istočnjaci,¹¹² a po potrebi i barbari, kao što svjedoči Marcelin u slučaju Herula: *Pleme Herula je po zapovijedi cezara Anastazija bilo uvedeno u područja i gradove Rimljana.*¹¹³

Car se dao i u opsežan program obnove iliričkih gradova.¹¹⁴ Gradnju i utvrđivanje nastavio je u još većoj mjeri njegov drugi nasljednik Justinijan I. (527. - 565.).¹¹⁵ Carska je vlast bila spremna i na još izravnije olakšavanje muka unesrećenog stanovništva. Marcelin

¹⁰⁸ Poznat je slučaj izbjeglištva opatice Ivane. Ona je još kao djevojčica pred ratnom opasnošću početkom 70-ih godina 6. stoljeća morala napustiti rodni Sirmij i otići u Salonu, gdje je umrla vjerojatno 612. godine (usp. Bulić 1906., 295 ss, 1984a, 318 ss).

¹⁰⁹ Justin je bio iz Bederijane kraj Najsa u Unutrašnjoj Dakiji (PLRE II, *Iustinus* 4, 648), a Justinijan iz Taurezija kraj Skupija u Dardaniji (PLRE II, *Iustinianus* 7, 645).

¹¹⁰ Usp. Croke 2001., 75-76.

¹¹¹ PLRE II, *Anastasius* 4, 78.

¹¹² *Theoph.* A. M. 5988 (140, 4-5). Usp. Bury 1958a, 433, Stein 1949., 84, Demandt 1989., 191, Croke 2001., 74.

¹¹³ *Marc.* a. 512.11: *Gens Herulorum in terras atque civitates Romanorum iussu Anastasii Caesaris introducta.* Usp. Bury 1958a, 436, bilj. 1, Stein 1949., 151, Jireček 1978., 32. O barbarskoj kolonizaciji sjevernog i zapadnog Balkana usp. Kovačević 1960.

¹¹⁴ Usp. Croke 2001., 74-75.

¹¹⁵ Stein 1949., 310, Bury 1958b, 308-310, Jireček 1978., 31-32, Obolensky 2000., 45-46. Usp. i Biernacka-Lubanska 1982.

¹¹⁶ Paul je bio *tribunus et notarius*. Sedamnaest godina ranije Anastazije je njemu povjerio dopremu novčane nagrade iliričkim postrojbama (*Marc.* a. 500.2).

je zabilježio da je car Anastazije preko službenika Paula¹¹⁶ poslao iliričkome prefektu Ivanu novac za otkup građana koje su zarobili Slaveni, iako uzaludno (a. 517). Razlog nije bio samo humanitarne naravi. Socijalno i ekonomsko nezadovoljstvo uvijek se moglo izliti u otpor stanovništva središnjoj vlasti koji je mogao poprimiti oblik pružanja potpore pobunjenim vojskovođama poput Vitalijana, o čijem ustanku Marcelin nudi podroban suvremeni zapis (a. 514.1-3, 515.2) ili čak pristajanja uz barbarske zavojevače.¹¹⁷

Jamstvo unutrašnjoj i vanjskoj sigurnosti snažna su vojska i istaknuti vojskovođe. Marcelin se na više mjesta u *Kronici* otkriva kao pobornik čvrstog vojnog vodstva. Osobito izdvaja djelatnost magistra militum per Illyricum Sabinijana Velikog: *Sabinijan Veliki, imenovan vojskovođom obje iliričke vojske, krbki je senat koji se veoma bojao i upropašteni pravedni nadzor države koji je trpio bilo osnažio bilo sačuvao. Osim toga, bio je toliko najbolji ustanovitelj i čuvar vojničke stege da ga se uspoređivalo s drevnim vojskovođama Rimljana.*¹¹⁸

Napomena o Sabinijanovu osnaživanju i očuvanju “krhkoga senata” i “upropaštenoga pravednog nadzora države” odnosi se na njegov pokušaj da spriječi daljnje propadanje mjesnih gradskih vlasti i obnovi porezni aparat, o čemu ne posjedujemo komparativne izvore.¹¹⁹ Pri tome je Sabinijan očito na sebe preuzeo i prerogative civilne vlasti u Iliriku, pogotovo što se tadašnji prefekt pretorija Ilirika Ivan pokazao nemoćnim da bitnije utječe na tekuća zbivanja, a Sabinijanu je uspijevalo u gradovima organizirati otpor protiv ostrogotske opasnosti.¹²⁰ Obnova nadzora države očitovala se u ponovnoj uspostavi čvršćeg pokrajinskog ustroja u Iliriku koji je ozbiljno stradao u prethodnim razdobljima.¹²¹

Porazi na bojnopolju utoliko su teži jer se izravno tiču cjelokupne obrambene sposobnosti države i njezine mogućnosti da spriječi barbarske invazije. Tako Marcelin neskrivećke oplakuje žrtve u porazima 499. i 505. godine. U prvome porazu stradala je četvrtina iliričkih četa (više od četiri tisuće od sveukupno petnaest tisuća vojnika), a s pogibijom vojnih komesa (*comites rei militaris*) Nikostrata, Inocencija, Tanka i Akvilina “propala je ilirička vojnička snaga” (a. 499.1). Ta je katastrofa nagnala cara Anastazija da sljedeće godine pošalje iliričkoj vojsci donativ, očigledno da bi podigao njezin moral: *Car Anastazije je preko tribuna notara Paula poslao dar iliričkim vojnicima.*¹²²

Težak je poraz iliričku vojsku iznova snašao pod zapovjedništvom magistra militum per Illyricum Sabinijana, sina Sabinijana Velikog: *Isti Sabinijan, sin Sabinijana Velikog i zapovjednik vojske, sabrao je oružje upućen protiv Geta Mundona. Vodeći sa sobom deset*

¹¹⁷ Usp. Croke 2001., 73.

¹¹⁸ Marc. a. 479.1: *Sabinianus Magnus Illyricanae utriusque militiae ductor creatus curiam fragilem conlapsamque iustum rei publicae censum vel praepaventem fovit vel dependentem tutatus est. Disciplinae praeterea ita optimus institutor coercitorque fuit, ut priscis Romanorum ductoribus conparetur.*

¹¹⁹ Usp. Croke 2001., 66.

¹²⁰ Nagl 1934., 1751. Prefekt Ivan je 479. tijekom pobune građana Tesalonike, središta Iliričke prefekture, bio prisiljen ključeve grada predati biskupu (Lippold 1972., 173).

¹²¹ Usp. Lippold 1972., 169 ss.

¹²² Marc. a. 500.2: *Anastasius imperator donativum Illyriis militibus per Paulum tribunum notariorum misit.*

tisuća oružanika koje je okupio uza se i kola s oružjem i zalibama, primaknuo se da se bori. A pošto je zametnuo boj kod Horeja na Margu i u tome sukobu izgubio mnogo svojih vojnika poginulih i u rijeci Margu, izgubivši osim toga kola, pobjegao je s malo njih u tvrđavu koja se naziva Naton. U ovome je žalosnome boju pala tolika vojnička nada da se takva među smrtnicima nipošto ne bi mogla nadoknaditi.¹²³

U Marcelinovima očima taj je vojni neuspjeh bio prekretnica u sposobnosti Carstva i iliričke vojske da se suprotstavi barbarskim napadima i adekvatno zaštiti Ilirik.

Upravo je vojska bila vrlo bitna u životu iliričkih i tračkih pokrajina, a njezina uloga nije bila isključivo vojnoobrambena. Ona je pripadnicima ugroženijih slojeva pokrajinskog društva omogućavala da ostvare toliko potrebnu ekonomsku sigurnost za sebe i svoje obitelji. Tijekom 5. stoljeća i u Marcelinovo doba Ilirik i Trakija bili su najpouzdanija izvorišta novih vojnika za Carstvo. U Iliriku je vojnička služba bila tako privlačna jer je donosila stalnu plaću i udio u ratnome plijenu te nudila mogućnost brzog napredovanja da su trpjela ostala zanimanja, osobito proizvodne djelatnosti koje su ionako bile ugrožene lošom gospodarskom i političkom situacijom, a tradicionalni vojnički ugled Iliričani su koristili da poboljšaju vlastiti društveni i ekonomski položaj.¹²⁴

Marcelin u *Kronici* pruža uvid i u vjersko raspoloženje stanovnika Ilirika koji su u velikoj većini pripadali pravovjerju.¹²⁵ I sâm je kroničar bio nepokolebljivi pravovjerac, a takvima opisuje i iliričke biskupe koje je 516. godine car Anastazije I. pozvao u prijestolnicu:¹²⁶ *Anastazije je osim toga zapovjedio da se pred njegovim pogledom pojave Laurencije Libnidski, Domnion Serdički, Alkis Nikopolski, Gajan Najski i Evangel Pautalijski, katolički svećenici Ilirika. Biskupi Alkis i Gajan preminuli su u Bizantiju i sabranjeni su u istoj grobnici. Kako su Domnion i Evangel zbog straha od iliričkoga katoličkog vojnika odmah bili poslani natrag u svoja sjela, jedini je Laurencije, često u palači uvjeravajući cara Anastazija radi katoličke vjere, zadržan na dvoru, i to kao da je bio otpavljen u progonstvo, a potom je postao tijekom pokretniji nego kad bijaše došao u Konstantinopol. Naime, sedme je godine svoje bolesti isti Laurencije bio u crkvi Kuzme i Damjana izliječen svojom vjerom i Kristovom milošću, te je*

¹²³ Marc. a. 505: *Idem Sabinianus Sabiniani Magni filius ductorque militiae delegatus contra Mundonem Getam arma construxit. Decem millia armatorum sibimet ascitorum plaustraque armis atque com meatibus onerata secum trahens pugnaturus accessit. Commissoque ad Horreo Margo proelio multis suorum militibus in hoc conflictu perditis et in Margo flumine enecatis, amissis praeterea plaustris in castellum, quod Nato dicitur, cum paucis fugit. Tanta in hoc lamentabili bello spes militum cecidit, ut quantum apud mortales nequaquam potuerit reparari.*

¹²⁴ Usp. Croke 2001., 75, 76.

¹²⁵ O crkvenim prilikama u Iliriku usp. Duchesne 1892., 531 ss, Bratož 1986., 383 ss.

¹²⁶ Uzrok njihova pozivanja osuda je izrečena na mjesnome iliričkom koncilu godine 515. nad biskupom Dorotejem Tesaloničkim jer je u strahu od cara stupio u jedinstvo s promonifizitskim carigradskim patrijarhom Timotejem I. (usp. Mirdita 1973., 89, Gasper 1986., 36).

¹²⁷ Marc. a. 516.3: *Laurentium praeterea Lychnidensem, Domnionem Serdicensem, Alcissum Nicopolitanum, Gaianum Naisitanum et Euangelum Pautaliensem, catholicos Illyrici sacerdotes, suis Anastasium praesentari iussit obtutibus. Alcissus et Gaianus episcopi apud Byzantium bita defuncti sunt unoque sepulchro reconditi. Domnionem et Euangelum ad sedes proprias ob metu Illyriciani catholici militis extemplo remissis solus Laurentius Anastasium imperatorem in palatio pro fide catholica saepe convincens apud comitatum ac si in exilio relegatus retentusque est, mobiliorque deinde corpore, quam Constantinopolim advenerat, effectus. Nam septimo infirmitatis suae anno idem Laurentius fide sua et Christi gratia in atrio Cosmae et Damiani sanatus est pedibusque sistere propriis gressibusque meruit confirmari suaeque dein patriae incolumis reddi, ibique maior octogenario requiescit.*

*zaslužio da stoji na vlastitim nogama, da ojača u koracima i da se zatim nepovrijeđen vrati svojoj domovini, a ondje je počinio stariji od osamdeset godina.*¹²⁷

U istome je navodu kao pobornike pravovjerja Marcelin označio i iliričke čete (*Illyriciani catholici milites*) koje su očito bile spremne i na ustanak protiv Anastazijeve vjerske politike (to se implicira u opasci da su biskupi Domnion Serdički i Evangel Pautalijski vraćeni u svoja sjela zbog straha od iliričke vojske). Nesklonost pravovjernih Iliričana i Tračana prema carevoj vjerskoj politici očituje se i u uspjehu Vitalijanove pobune i u snažnoj potpori koju je mogao steći za svoje ciljeve: Marcelin navodi da je Vitalijan okupio “više od šezdeset tisuća naoružanih rimskih konjanika i pješaka” (*Romanorum equitum peditumque plus quam sexaginta milia armatorum*; a. 514.1). Iako su toliki broj četa i sama činjenica što se radilo o otvorenom ustanku - Vitalijan “se cezaru Anastaziju javno i otvoreno pokazao neprijateljem” (*hostemque se Anastasio Caesari palam aperteque exhibuit*; a. 514.3) - morali unijeti nemir u prilike u Iliriku i Trakiji, Marcelin opravdava Vitalijana i naglašava da je njegov pohod bio “bez štete po ikoga” (*sine ullius dispendio*) i da je on na Carigrad pošao kao zastupnik pravovjerja.¹²⁸ Time je kroničar zacijelo izrazio i osobne stavove mnogih sunarodnjaka kojima se nije milila Anastazijeva vjerska politika.

Uvrstivši u *Kroniku* brojne navode koji se tiču Ilirika, Marcelin jasno pokazuje da je, unatoč dugogodišnjem boravku u istočnoj rimskoj prijestolnici, ostao u bliskom dodiru s događajima u zavičaju. Sa zabrinutošću i sućuti pratio je teške rimske poraze u Iliriku i stradanja tamošnjeg stanovništva. U njegovim zapisima odjekuju pogledi suvremenika koji je pomni promatrač, ako ne i djelatni sudionik. Sudeći prema njegovoj naglašenoj potpori Sabinijana Velikog i Mundona, može se zaključiti da je zagovarao snažnu i učinkovitu vojnu akciju i da je upravo u sposobnim vojnim zapovjednicima i čvrstoj carskoj politici vidio spas za Ilirik i Carstvo. Mnogo mu je manje prihvatljiva politika koja je išla za pomirljivijim pristupom i popuštanjem barbarskim napadačima. Marcelin izražava stav da je glavni uzrok za nedaće Ilirika neodlučnost vrhovne vlasti i slabo vojno vodstvo, što je manje-više eksplicitna kritika Anastazija i njegovih prethodnika. U trenutku kad je pisao *Kroniku* rimski Ilirik bio je na prekretnici i u novoj vlasti koju su predvodili njegovi zemljaci Justin i Justinijan Marcelin je gledao snagu koja će obnoviti moć države i pružiti prijeko potrebnu pomoć zajedničkoj iliričkoj domovini. Kroničar, koji je kao Iliričanin održavao vezu sa zemljacima u staroj i u novoj sredini kakva je bila carska prijestolnica, kamo ih je većina bila prispjela u želji da poboljšaju životne prilike, i koji se divio onima osobito uspješnima u tome ili onima koji su stekli izuzetan ugled, mogao je s ponosom i naraslom samosviješću promatrati uspjehe Justinijanove vladavine. Privrženost Iliriku i njegovim ljudima dobio je prigodu izraziti u *Kronici*. I stoga je sasvim razumljiva pretpostavka da je svoje djelo namijenio prije svega iliričkim čitateljima, onima sjeverno od jezične granice između grčkog i latinskog svijeta, koji su u ambijent prijestolnice donosili znanje latinštine. Štoviše, *Kronika* je zacijelo kružila

¹²⁸ Marc. a. 514.1: (...) *scilicet pro orthodoxorum se fide proque Macedoniae urbis episcopo incassum ab Anastasio principe exulato Constantinopolim accessisse asserens*, “izjavljujući da se dakako radi vjere pravovjernih i radi gradskoga biskupa Makedonija, kojega je vladar Anastazije bezrazložno prognao, primakao Konstantinopolu”.

i u samome Iliriku, gdje je mogla privući pozornost i kao izvor podataka o događajima u Carigradu. Ona je već sama po sebi svjedočanstvo o stalnome zanimanju i brizi koju su svi Iliričani zajedno iskazivali za zavičaj kad im se za to pružila prigoda.

6. Zaključak

Marcelinova je *Kronika* važan dokument vremena o životu u Iliričkoj prefekturi i susjednim oblastima. Ona pruža brojne detaljne podatke iz prve ruke koji se ne mogu pronaći u drugim izvorima i koji ih dopunjuju. Zapisi o učinku barbarskih provala i rimskih vojnih poraza na širi prostor Ilirika osobito su dragocjeni s obzirom na to da omogućuju da zagledamo u tadašnje ekonomske i socijalne prilike. Posebno je važno istaknuti da Marcelin mnogo toga interpretira iz pozicije Iliričanina koji je pred nedaćama svoje domovine izbjegao u Carigrad, ali koji i dalje osjeća blisku povezanost s njom, pozorno prati što se ondje zbiva i suosjeća s tamošnjim stanovnicima. Iako često iskazuje pristranost u ocjeni osoba i događaja koji imaju veze s Ilirikom, to ne umanjuje njegovu vrijednost kao vrela. *Kronika* je neobično važna i kao osobno svjedočanstvo o brojnoj zajednici iliričkih pečalbara u istočnoj rimskoj prijestolnici koji su održavali bliske veze s matičnim područjem, gdje su živjele njihove obitelji i prijatelji.

Summary

The author analyzes the data from the "Chronicle" of Count Marcellinus (6th century A.D.) relevant to the socio-economic history and ecohistory of the late antique Illyricum. The "Chronicle" provides an insight into various aspects of life in Illyricum and neighbouring regions, with particular focus on the incursions of the Huns, Ostrogoths, Bulgars, and Slavs, as well as on natural disasters which indeed could worsen the existing crisis. Special attention is paid to the role of the military, and to the religious affairs in Illyricum. The Chronicle of Marcellinus is an important contemporary document on life in the prefecture of Illyricum and adjacent areas. It provides numerous detailed and first-hand data which complement other sources. The account of the effects of barbarian incursions and Roman military defeats in broader area of Illyricum is especially valuable, because it enables us to look into the then economical and social situation. It is very important to stress out that Marcellinus interprets the events from a position of an Illyrian who escaped the hardship of his homeland by moving to Constantinople but, nevertheless, feels still a close connection to Illyricum, observes closely what had been going on there, and sympathizes deeply with the sufferings of the locals. Although he often shows his partiality in evaluating the personalities and events connected to Illyricum, this does not diminish his value as a historical source. The "Chronicle" of Count Marcellinus is also very important as a personal testimony for a large

group of Illyrians living in the East Roman imperial capital, but maintaining a contact with their native area where they had left their relatives and friends behind.

7. Bibliografija

Kratice

BA: *Byzantina Australiensia*, Sydney

BASD: *Bullettino di archeologia e storia dalmata*, Split

BS: *Byzantinoslavica*, Prag

BZ: *Byzantinische Zeitschrift*, Leipzig / Berlin, München

GRBS: *Greek, Roman and Byzantine Studies*, Durham

JRS: *The Journal of Roman Studies*, London

NAG: *Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde*, Hannover

Rad JAZU: *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, Zagreb

RH: *Revue Historique*, Pariz

ZČ: *Zgodovinski časopis*, Ljubljana

ZRVI: *Zbornik radova Vizantološkog instituta*, Beograd

Priručnici

LexMA: *Lexikon des Mittelalters* (izdanje na CD-ROM-u), ur. Ch. Bretscher-Gisiger - Th. Meier, Stuttgart - Weimar 2000.

RE: RE: *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, hrsgg. von Adolf Friedrich Pauly - Georg Wissowa - Wilhelm Kroll - Kurt Witte - Karl Mittelhaus - Konrat Ziegler - Hans Gärtner, Stuttgart ab 1894.; München ab 1973.

VPC II: *Velika povijest Crkve II*, ed. H. Jedin, prev. Vjekoslav Bajsić, Zagreb 1995.

Izvori

Skupna izdanja

CSHB: *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*, edd. B. G. Niebuhr et al., Bonnae: Academia Litterarum Regni Borussicae 1828. - 1897.

MGH AA: *Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi*, Berlin: Weidmann 1877. - 1894.

Pojedinačna izdanja

1. *Cassiodori Senatoris institutiones divinarum et saecularium litterarum*, ed. R. A. B. Mynors, Oxford 1937.
2. *Chronicon Paschale*, [CSHB 9], rec. L. Dindorf, Bonnae: Weber 1832.
3. *Marcellini comiti Chronicon*, ed. Th. Mommsen, [MGH AA XI, Chronica minora II], Berlin 1894., 60-104
4. *Theophanis Chronographia*, rec. J. Classen, [CSHB 32], Bonnae: Weber 1839.

Literatura

1. ALTHEIM 1962.: Franz Altheim, *Geschichte der Hunnen* IV, Berlin 1962.
2. BAUS 1995.: Karl Baus, Crkva od Niceje do Kalcedona, u: *VPC* II, 5-402
3. BAVANT 1984.: Bernard Bavant, La Ville dans le Nord de l'Illyricum, u: *Villes et peuplement* 1984., 245-288
4. BIERNACKA-LUBANSKA 1982.: Malgorzata Biernacka-Lubanska, *The Roman and Early Byzantine fortifications of Lower Moesia and Northern Thrace*, Wroclaw 1982.
5. BÓNA 1982.: István Bóna, Die Hunnen in Norikum und Pannonien. Ihre Geschichte im Rahmen der Völkerwanderung, u: *Severin* 1982., 179-200
6. BRANDT 1980.: Miroslav Brandt, *Srednjoujekovno doba povijesnog razvitka*, Zagreb 1980.
7. BRATOŽ 1986.: Rajko Bratož, Razvoj organizacije zgodnjekršćanske cerkve na ozemlju Jugoslavije od 3. do 6. stoletja, *ZČ* 40 (1986.), 363-395
8. BULIĆ 1906.: Frane Bulić, Sull' anno della distruzione di Salona, *BASD* 29 (1906.), 268-304
9. BULIĆ 1984a: Frane Bulić, O godini razorenja Solina, u: Bulić 1984b, 291-331
10. BULIĆ 1984b: Frane Bulić, *Izabrani spisi*, Split 1984.
11. BURY 1958a: John Bagnell Bury, *History of the Later Roman Empire (from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian A.D. 395 to A.D. 565)* I, New York 1958.
12. BURY 1958b: John Bagnell Bury, *History of the Later Roman Empire (from the Death of Theodosius I to the Death of Justinian A.D. 395 to A.D. 565)* II, New York 1958.
13. CAMERON 1987.: Alan Cameron, Earthquake 400, *Chiron* 17 (1987.), 343-360
14. CHROPOVSKÝ 1988.: Bohuslav Chropovský, *Die Slawen. Historische, politische und kulturelle Entwicklung und Bedeutung*, Prag 1988.
15. CONTE 1989a: Francis Conte, *Sloveni. Nastanak i razvoj slovenskih civilizacija u Evropi (VI-XIII vek)* I, prev. Gordana Petrović, Beograd 1989.
16. CONTE 1989b: Francis Conte, *Sloveni. Nastanak i razvoj slovenskih civilizacija u Evropi (VI-XIII vek)* II, prev. Gordana Petrović, Beograd 1989.
17. CROKE 1977.: Brian Croke, Evidence for the Hun Invasion of Thrace in A.D. 422, *GRBS* 18 (1977.), 347-367
18. CROKE 1980.: Brian Croke, Justinian's Bulgar Victory Celebration, *BS* 41 (1980.), 188-195
19. CROKE 1981: Brian Croke, Anatolius and Nomus: Envoys to Attila, *BS* 42 (1981.), 159-170
20. CROKE 1995.: Brian Croke, *The Chronicle of Marcellinus. A Translation and Commentary*, [BA 7], Sydney 1995.
21. CROKE 2001: Brian Croke, *Count Marcellinus and his Chronicle*, Oxford - New York 2001.
22. DEMANDT 1989.: Alexander Demandt, *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian, 284-565 n. Chr.*, München 1989.

23. DAGRON 1984.: Gilbert Dagron, Les Villes dans l'Illyricum protobyzantin, u: *Villes et peuplement* 1984., 1-19
24. DUCHESNE 1892.: Louis Duchesne, L'Illyricum ecclésiastique, *BZ* 1 (1892.), 531-550
25. FERJANČIĆ 1966.: Božidar Ferjančić, *Vizantija i Južni Sloveni*, Beograd 1966.
26. FERJANČIĆ 1984.: Božidar Ferjančić, Invasions et installation des Slaves dans les Balkans, u: *Villes et peuplement* 1984., 85-109
27. GASPER 1986.: Gjini Gasper, *Skopsko-prizrenska biskupija kroz stoljeća*, [Teološki radovi 19], Zagreb 1986.
28. GOLDSTEIN 1995.: Ivo Goldstein, *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb 1995.
29. *I Goti* 1994.: *I Goti*, edd. Volker Bierbauer - Otto von Hessen - Ermanno A. Arslan, Milano 1994.
30. GRAČANIN 2003.: Hrvoje Gračanin, The Western Roman Embassy to the Court of Attila in A.D. 449, *BS* (2003.), 53-74
31. GRAFENAUER 1964.: Bogo Grafenauer, *Zgodovina slovenskega naroda I: Od naselitve do uveljavljenja frankovskega feudalnega reda*, Ljubljana 1964.
32. GRATTAROLA 1989.: P. Grattarola, Ili terremoto del 396 e il popolo cristiano di Constantinopoli, u: *Fenomeni naturali e avvenimenti storici nell'antichità*, ed. M. Sordi, [Contributi dell'Istituto di storia antica 15], Milan 1989., 237-249
33. JIREČEK 1978.: Konstantin Jireček, *Istorija Srba I*, prev. Jovan Radonić, Beograd 2 1978.
34. HEATHER 1991.: Peter J. Heather, *Goths and Romans 332-489*, Oxford 1994.
35. HEIT 2000.: Alfred Heit, *LexMA V*, Stuttgart - Weimar 2000., 772-775, s. v. *Itinerar*
36. HODGKIN 1885.: Thomas Hodgkin, *Italy and her Invaders IV*, Oxford 1885.
37. HOLDER-EGGER 1877.: Oswald Holder-Egger, Die Chronik des Marcellinus Comes und die oströmischen Fasten, *NAG* 2 (1877.), 49-109
38. KOVAČEVIĆ 1960.: Jovan Kovačević, *Varvarska kolonizacija južnoslovenskih oblasti od IV do početka VII veka*, [Posebna izdanja Vojvodanskog muzeja 1], Novi Sad 1960.
39. KUNTIĆ-MAKVIĆ 1997.: Bruna Kuntić-Makvić, Grčka i rimska starina, u: *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost I*, ur. Ivan Supićić, Zagreb 1997.
40. KUNTIĆ-MAKVIĆ 2003.: Bruna Kuntić-Makvić, Područje rimskog Ilirika uoči dolaska Hrvata, u: *Povijest Hrvata. Srednji vijek*, Zagreb: Školska knjiga 2003., 5-38
41. LEMERLE 1954.: Paul Lemerle, Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'au VIIIe siècle, *RH* 211 (1954.), 265-308
42. LIEBESCHUETZ 2001.: John Hugo Wolfgang Gideon Liebeschuetz, *Decline and Fall of the Roman City*, Oxford - New York 2001.
43. LIPPOLD 1972.: Adolf Lippold, *RE X A*, München 1972., 149-213, s. v. *Zenon 17*
44. LUČIĆ 1986.: Ivan Lučić, *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*, priredila i prevela Bruna Kuntić-Makvić, [Biblioteka Latina et Graeca 7], Zagreb 1986.
45. MAENCHEN-HELFEN 1973.: Otto J. Maenchen-Helfen, *The World of the Huns. Studies in Their History and Culture*, Berkeley - Los Angeles - London 1973.
46. MAENCHEN-HELFEN 1978.: Otto J. Maenchen-Helfen, *Die Welt der Hunnen. Eine Analyse ihrer historischen Dimension*, Wien - Köln - Graz 1978.

47. MAKSIMOVIĆ 1980.: Ljubomir Maksimović, Severni Ilirik u VI veku, *ZRVI* 19 (1980.), 17-53
48. MIKULČIĆ 1982.: Ivan Mikulčić, *Skopje so okolnite turdini*, Skopje 1982.
49. MIRDITA 1972.: Zef Mirdita, *Dardanci i Dardanija u antici*, Zagreb 1972. (doktorska disertacija)
50. MIRDITA 1973.: Zef Mirdita, Das Christentum und seine Verbreitung in Dardanien, *Balkanica* 4 (1973.), 83-93
51. MIRKOVIĆ 1971.: Miroslava Mirković, *Sirmium - its History from the I Century A.D. to 582 A.D.*, [Sirmium I], Beograd 1971.
52. MÓCSY 1974.: András Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia. A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London - Boston 1974.
53. MOMMSEN 1894.: Theodor Mommsen, *Praescriptio Marcellini comitis chronici*, [MGH AA XI], Berlin 1894., 39-59
54. NAGL 1934: Assunta Nagl, *RE V A2*, Stuttgart 1934., 1745-1771, s. v. *Theoderich 4*
55. OBOLENSKY 2000.: Dimitri Obolensky, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500-1453*, London 2 2000.
56. O'DONNELL 1982.: James Joseph O'Donnell, The Aims of Jordanes, *Historia* 31 (1982.), 223-240
57. PATURA 1983.: S. Patura, Les invasions barbares en Illyrie et en Thrace (IV-VI): conséquences démographiques et économiques, Thessaloniki 1983., 191-210
58. PLRE II: *The Prosopography of the Later Roman Empire II*, ed. J. R. Martindale, Cambridge 1980.
59. PLRE III: *The Prosopography of the Later Roman Empire III*, ed. J. R. Martindale, Cambridge 1992.
60. POPOVIĆ 1987.: V. Popović, Die süddanubischen Provinzen in der Spätantike vom Ende des 4. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts, u: *Die Völker* 1987., 95-139
61. SCHMIDT 1934.: Ludwig Schmidt, *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Die Ostgermanen*, München 2 1934.
62. SEECK 1895.: O. Seeck, s.v. *Arnegisclus*, *RE II* 1, Stuttgart 1895., 1203
63. SEECK 1899.: Otto Seeck, *RE III* 2, Stuttgart 1899., 1456-1459, s. v. *cancellarius*
64. SEECK 1913.: Otto Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt V*, Stuttgart 1913.
65. SEECK 1920.: Otto Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt VI*, Stuttgart 1920.
66. SETTON 1950.: Kenneth M. Setton, The Bulgars in the Balkans and the Occupation of Corinth in the Seventh Century, *Speculum* 25 (1950.), 502-543
67. *Severin* 1982.: *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung*, [Ausstellung des Landes Oberösterreich 24. April bis 26. Oktober 1982 im Stadtmuseum Enns], Linz 1982.
68. SMIČIKLAS 1882.: Tadija Smičiklas, *Poviest hrvatska I: Od najstarijih vremena do godine 1526.*, [Poučna knjižnica "Matice hrvatske" 4], Zagreb 1882.
69. STEIN 1949.: Ernest Stein, *Histoire du Bas-Empire II*, Paris - Bruxelles - Amsterdam 1949.
70. STEIN 1959.: Ernest Stein, *Histoire du Bas-Empire I*, Paris - Bruxelles - Amsterdam 1959.

71. SUIĆ 1986.: Mate Suić, Hijeronim Stridonjanin - građanin Tarsatike, *Rad JAZU* 426 (1986.), 213-278
72. SUIĆ 2003.: Mate Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 2003. (drugo i dopunjeno izdanje)
73. ŠIŠIĆ 1925.: Ferdo Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb 1925.
74. ŠIŠIĆ 1975.: Ferdo Šišić, *Pregled povijesti hrvatskoga naroda*, Zagreb 1975.
75. VÁRADY 1969.: László Várady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376-476)*, Budapest 1969.
76. VASILIEV 1950.: Alexander Alexandrovich Vasiliev, *Justin the First. An Introduction to the Epoch of Justinian the Great*, Cambridge Massachusetts 1950.
77. VICKERS 1973.: Michael Vickers, Observation on the Octagon at Thessaloniki, *JRS* 63 (1973.), 111-120
78. *Villes et peuplement* 1984.: *Villes et peuplement dans l'Illyricum proto-byzantin*, [Collection de l'école française de Rome 77], Rome 1984.
79. *Die Völker* 1987.: *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*, hrsg. v. Bernhard Hänsel, [SJ 17], München: Südosteuropa-Gesellschaft - Berlin 1987.
80. WALDMÜLLER 1976.: Lothar Waldmüller, *Die ersten Begegnungen der Slawen mit dem Christentum und den christlichen Völkern vom VI. bis VIII. Jahrhundert. Die Slawen zwischen Byzanz und Abendland*, [Enzyklopädie der Byzantinistik 51], Amsterdam 1976.
81. WILKES 1969.: J. J. Wilkes, *Dalmatia*, London 1969.
82. WOLFRAM 1990.: Herwig Wolfram, *Die Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhunderts*, München 3 1990.
83. WOZNIAK 1981.: Frank E. Wozniak, East Rome, Ravenna and Western Illyricum: 454-536 A.D., *Historia* 30 (1981.), 351-382
84. ZEČEVIĆ 2002.: Nada Zečević, *Vizantija i Goti na Balkanu u IV i V veku*, [Posebna izdanja SANU, Vizantološki institut, knj. 26], Beograd 2002.